

בדין העיר לוד לקריאת המגילה ומצוות הפורים

מהדורת טיוטא לביקורת – חורף תש"פ

להערות: יוסף טאוב, ברסלב 9 ב"ב, דוא"ל: 8323096@gmail.com

תוכן עניינים

- 2.....דברי הרמב"ם והכפתור ופרח.
- 3.....לוד שלנו היא לוד של הרמב"ם והכפ"פ.
- 5.....דברי הפאת השולחן.
- 5.....דברי שו"ת דברי יוסף הגר"ש סלנט והציץ הקודש.
- 7.....לוד היא לפחות סמוך ונראה למקום שהיה מוקף חומה.
- 7.....האם יש לחוש שלוד היא במרחק קטן ממקומה המקורי.
- 8.....הערה מדברי הראשונים בדין כרך שחרב.
- 9.....האם היה מנהג קדום ידוע בלוד.
- 9.....דברי הגר"נ אורטנר על וודאות הזיהוי.
- 12.....שרידי חומות עתיקות.
- 12.....הוכחה מהדרכים העתיקות שהוזכרו בדברי חז"ל.
- 14.....ההכרעה למעשה בלוד ומה שהורה והנהיג הרב אורטנר זצ"ל.
- 15.....סמוך ונראה ללוד.
- 16.....סיכום הדברים.
- 18.....הוספה א' – בדין פרוז שקורא בט"ו ובדין בן כרך שקרא בי"ד.
- 18.....פרזי שקורא בט"ו אם יוצא ואם מברך.
- 18.....אם צריך עשרה.
- 19.....הנלמד לדין העיר לוד.
- 20.....בן כרך שקרא בי"ד אם מברך בט"ו.
- 20.....קרא בי"ד מחשש שזה זמנו ודעתו לחזור ולקרא בט"ו.
- 20.....בן כרך שקרא בי"ד ביחידות לדעת הגר"א.
- 21.....קריאה בי"ד אחר פלג המנחה.
- 21.....קרא בעיר בי"ד ובט"ו הוא נמצא בכרך.
- 22.....הוספה ב' - בדין כרך שחרב.
- 25.....כרך שאין בו עשרה בטלנים.
- 27.....נספח: מתוך מפת הדרכים הרומיות בארץ ישראל.

הדברים דלהלן באים לברר דין העיר לוד לקריאת המגילה ומצוות הפורים. והנה זוהי שאלה חמורה שהיא הוראה לציבור וקביעה לדורות, ופשוט שאינה מסורה אלא לגדולי ההוראה שבדור. אין בדברינו אלא הצעת דברים שיש לדון בהם בהאי עניינא, ונקוה שבס"ד יסייעו דברינו ללימוד הסוגיא והיה זה שכרנו.

ויש להקדים תורף העניין בקצרה. בגמ' (מגילה ג' ב') מבואר שלוד היא מהערים המוקפות מימות יהושע בן נון וקוראים בה בט"ו. ויש לברר האם לוד שלנו היא לוד המוזכרת בדברי חז"ל ויש לקיים בה כל מצוות הפורים בט"ו, או שהיא עיר אחרת שלא הייתה לה חומה בימות יהושע. וידועים דברי החזון איש (שביעית ג' סק"ח) 'ועדיין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ שלא דקדקו בדברי חז"ל ושמות הערים ומקומותיהן נשתנו ויש שנמחקו זכרם ובנו על אומדנות'. ע"כ. וצריך בירור האם חשש זה קיים גם בזיהוי העיר לוד.

בדברינו להלן נתבאר שכבר מצאנו בדברי רבותינו הראשונים, הרמב"ם והכפתור ופרח, שזיהו את לוד של חז"ל בלוד שלנו לעניין הלכה למעשה, והכפ"פ דן בזה לעניין פורים והורה לקרוא בלוד בט"ו. (ולגבי המנהג מבואר להלן שלא ידוע על מנהג קדום בלוד ודורות רבים לא גרו שם יהודים כלל. ונתבאר עוד שכפי העולה מהרמב"ם והכפ"פ כן הדברים נראים מוכרחים גם מצד המציאות וכן מוסכם כדבר פשוט על המומחים בתחום). ויבאר עוד שגם האחרונים שדנו שמה אינה עומדת במקומה הראשון היה פשוט להם שהיא נמצאת לפחות במרחק של סמוך ונראה ללוד הקדומה.

וכן נביא בס"ד מה שדנו והורו בזה הפאת השולחן, בעל תבואות הארץ, הגר"ש סלנט והציץ הקודש, ומה שהורו והנהיגו בזה בדורנו. וכן הבאנו מה שהורה בזה הגר"נ אורטנר זצ"ל, שהיה רב העיר לוד עשרות בשנים, ומה שהנהיג למעשה בבית מדרשו ולשומעי לקחו, ונתבאר הטעם לדבריו ולמנהגו הטוב.

ואגב האי דינא נתבאר דין פרוז שלא קרא בי"ד אם קורא בט"ו בברכה, ודין בן כרך שקרא בי"ד אם יצא ואם בקורא דרך חשש והידור יכול לחזור ולברך בט"ו, ודין כרך שחבר וכרך שאין בו עשרה בטלנים.

דברי הרמב"ם והכפתור ופרח

א) בגמ' מגילה ג' סוף ע"ב, 'ואמר רבי יהושע בן לוי לוד ואונו וגיא החרשים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון הו'. ע"כ. ויש לברר האם העיר לוד שלנו היא לוד שמוזכרת כאן בגמ', ודינה לנהוג פורים ביום ט"ו בלבד וכדינא של יושבי כרכים, או שהיא עיר אחרת שאינה מוק"ח מימות יב"נ ודינה לנהוג פורים בי"ד, או שהוא ספק ודינה כערי הספקות שעושים יומיים.

ומצאנו בזה דברים מרבותינו הראשונים, וכדלהלן.

כתב הרמב"ם (הלכות קידוש החודש, פרק ה' הי"א) 'אם אותו המקום מארץ ישראל שהיו בה ישראל בשעת הראייה בכבוש שני כגון אושא וספרעם ולוד ויבנה ונוב וטבריה וכיוצא בהן עושין יום אחד בלבד, ואם אותו המקום מסוריא כגון צור ודמשק ואשקלון וכיוצא בהן, או מחוצה לארץ כגון מצרים ועמון ומואב וכיוצא בהן, עושין כמנהג אבותיהן שבידיהן אם יום אחד יום אחד ואם שני ימים שני ימים'. (בדפוסים הישנים כתוב 'אושא וספרעם ולוד', ובמהדורת הר"ש פרנקל הדפיסו בפנים 'לוד' ע"פ נוסח כל הכת"י ודפו"ר, ויעו"ש).

והנה דן הרמב"ם לעניין הלכה דיו"ט שני, וכתב דבריו הלכה למעשה לגבי הערים הידועות בשמות אלו בזמנו (וזה נראה פשוט ומוכרח). ונמצא שמבואר בדבריו בפשטות שלוד של זמנו היא לוד 'שהיו בה ישראל בשעת הראייה בכיבוש שני' והיינו בזמן הבית¹.

בכפתור ופרח פרק ח' דן להלכה ולמעשה בדין ימי הפורים, וכתב 'מסכת ערכין פרק בתרא (לב, א), מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון קצרה הישנה של צפורין, וחקרה של גוש חלב, וידפת הישנה, וגמלא, וגדוד, וחדיד, ואונו וירושלם [ביהודה]... וכן כיוצא בהן. תנא גמלא בגליל, וגדוד בעבר הירדן,

1 ולא נהיר כלל לומר שהרמב"ם העתיק שמות ערים מחז"ל בלי שתהיה כוונתו להלכה למעשה, ובלאו הכי הרמב"ם שחי במצרים הסמוכה לארץ ישראל ודאי ידע על העיר לוד שבזמנו שהייתה מערי הארץ החשובות והמפורסמות, ולא ייתכן שיכתוב כך אם אינו נכון למעשה כלפי לוד של זמנו.

ויש להעיר שלעניין יו"ט שני היה די לנו לומר שהיא לוד שדרו בה אמוראים, שהרי עד ימי אבבי ורבא קידשו ע"פ הראיה, אבל ברמב"ם מבואר גם שהיא לוד של זמן כיבוש שני. – העירוני שאולי כלפי יו"ט שני די לנו שזו העיר של כיבוש שני וגרו בה ברצף אף שזוהי ממקומה מעט, וא"כ תהיה ראייה מהרמב"ם רק לעיקר הזיהוי ולא שהעיר במקומה המדויק. וברם נראה שמלשון הרמב"ם מבואר שזו העיר עצמה. ויעויין להלן מה הדין אם העיר העתיקה היא בגדר סמוך ונראה. (ולגוף הדין שם אכן כתבו האחרונים שכל הסמוך ונראה לעיר או כל שדותיה של העיר וכו' נוהגים יו"ט יום אחד, עיין כף החיים וחזון איש. וברם מצאו בכפ"פ שברמלה עושים יומיים אף שכתב בעצמו שהיא סמוכה ללוד, ויל"ד בזה ואכמ"ל).

וחדיד ואונו וירושלם ביהודה. מסכת מגלה פרק קמא (יד, א), אמר רבי יהושע בן לוי, לוד ואונו וגיא חרשים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. מסתברא שהוא הדין בקצת עיירות... (והאריך בדינים של סלכה ואדרעי ועוד, ומסקנתו בכל הערים הללו) 'אם כן אינם קורין את המגלה אלא בחמשה עשר לחוד'. ע"כ. (ויעו"ש שהביא בהמשך שראה שאפילו בירושלים קראו יומיים כערי הספקות, ברם נראה שדעתו לדינא שיקראו רק בטי"ו, וכן כתב הפאת השולחן בשמו שקוראים בערים האלו רק בטי"ו, והובא להלן).

והנה לנו פסק הלכה מפורש מאחד מרבתינו הקדמונים לקרוא בלוד רק בטי"ו.

לוד שלנו היא לוד של הרמב"ם והכפ"פ. הא מיהא פשיטא לכל מי שעסק בזה שלוד שלנו היא לוד של הרמב"ם והכפ"פ ואין בזה ספק. (וחלק מהמסתפקים בדין פורים בלוד כנראה שנתחבטו גם בנקודה זו, ברם נראה שבזה אין מקום לחשש אמיתי). והנה הכפ"פ עצמו מתאר בפירוט רב את הדרכים והמרחקים מלוד לערי הארץ השונות, ומאותם ערים לערים אחרות, וברור מדבריו שמדובר בלוד שלנו². וכן כתב שלוד סמוכה מאד לרמלה (מהלך 1500 אמה³) והוסיף וכתב פרטים על מקום העיר רמלה ועל שמה בפי הערבים והיהודים וכו', ובוודאי שאין לחוש שבמשך השנים היו באזור זה (כמהלך יום מערבה מירושלים וכו') שני אתרים שונים שבכל אחד מהם היו ערים בשם לוד ורמלה הצמודים זה לזה עם שאר כל הפרטים המבוארים עליהם בדבריו. וכן מצאנו באחרונים שהביאו דברי הכפ"פ על רמלה של זמנם לעניין הלכה למעשה, ונמצא שיש לנו מסורת על זיהוי העיר רמלה⁴.

ולזהבדיל בין קודש לחול הרי מצויים כיום הרבה מאד ספרי גאוגרפיה והיסטוריה וספרי מסעות ורשימות של נוסעים (וראה הרבה מקורות כאלו במאמרו של ר"י אליצור שצויין לקמן) ויש גם מפות של ארץ ישראל מתקופות הסמוכות להכפ"פ ואף מקודם לכן ורואים מהם שלוד הייתה קיימת וידועה בשמה בכל הדורות, ומקומה של לוד מופיע בהם ביחס לרמלה ושאר הערים שבסביבתה וביחס לכל הארץ⁵. וכמו כן מופיע בהרבה מקורות פירוט הדרכים הראשיות המובילות מלוד לערים

2 עיוין כפ"פ פרק י"א 'למערב ירושלם כמו חצי שעה נוטה לצפון היא הרמתה ושם [קבר] שמואל ע"ה, כי שם ביתו. משם כשלש שעות ביושר למערב, הוא נוב עיר הכהנים. מנוב אל לוד למערב נוטה מעט לצפון, כשלש שעות. ...שערתו בעקבי, שהדרך שהוא בין ירושלם ובין עקרבט בענין כרם רבעי, הוא יותר ממה שבין ירושלם ללוד. סוף מסכת כתובות מלוד לאונו שלשת מילין. חדיד הוא על ראש הר עגול, למזרח לוד, כשתי שעות וקורין לו חרתא. מנוב ליבנה למערב ביושר עם מעט קט נטיית הדרום כארבע שעות. מנוב למערב ביושר כשלש שעות, הוא צריפין וקורין לו צרפאן. ובתחום צריפין יש עיר ושמה רמלה... אלו העיירות לא נשתנה שמם. ע"כ. (והזכיר בהמשך את קבר רבן גמליאל ביבנה). ובהמשך הפרק שם 'למערב לוד כשתי שעות הוא יפו. לצפון לוד בין ההרים הוא כפר דכרין לא נשתנה שמו, וסמוך לו מרישה. בין לוד ויבנה כשתי שעות, וביניהם פקיעין. לדרום לוד כשלש שעות מזרחי, הוא צרעה ואשתאול לא נשתנה שמם. מיבנה לאשדוד כשלש שעות לדרום, וקורין לו אסדור'. ע"כ. ובהמשך שם 'מיפו לעקרון כחמש שעות, והוא מזרחי אל יבנה. מעקרון לאשדוד כשלש שעות, וקורין לעקרון עקר, ועקרון זו קסרי, ואם כן יהיה בין קסרי, ובין לוד, ויבנה, שלשתם כמו משולש שוה הצלעות, ויהיה אורך הצלע כשתיים ושלש שעות... מאשדוד לאשקלון לדרום כארבע שעות, ואשקלון בים יבא וקורין לו עסקלאן. מאשקלון לעזה לדרום כשלש שעות. ע"כ. כמעט כל המקומות מוכרים בשם בכל הדורות שמהכפ"פ עד לימינו (חלקם עד להתיישבות החדשה שמלפני כ-70 שנה שנעקרו כפרים עתיקים ונבנו אחרים תחתיהם ונשתנו חלק מהשמות ואכ"מ), ולא ייתכן כלל להמיר את המקום במקום אחר כלשהו.

3 בפרק ז' ובפרק נ"א כתב הכפ"פ שרמלה סמוכה ללוד במרחק של אלף וחמש מאות אמה, וראה בהערה להלן את הפרטים שכתב הכפ"פ על מקומה של רמלה.

[ויש לציין שיש קושי מסוים במידה המדויקת הנ"ל כי המרחק לפנינו בין לוד העתיקה לרמלה העתיקה הוא הרבה יותר גדול (ראיתי כותבים שהוא כ-3.5 ק"מ), וכנראה המרחק שכתב הכפ"פ הוא אורך דרך הרבים שבין הערים בלי לכלול את השבילים שבין כרמי הזיתים הפרדסים והשדות המקיפים את העיר שנחשבו בלשון בני אדם כחלק מהעיר, ואכ"מ. בספרו של ההיסטוריון הערבי אלימקדסי שהיה בן הארץ וכתב את ספרו בערך בשנת ד' תשמ"ה כ-300 שנה לפני הכפ"פ כתוב שהמרחק בין רמלה ללוד הוא מייל אחד, וחזיין לשון בני אדם באותם הדורות].

4 בכפ"פ כתב (בפ"ז ופ"א ועיין גם פנ"א) שהיהודים קוראים לרמלה 'גת', ובפרק ז' כתב שהוציאו עליה דיבה (היינו שאומרים שאין לה קדושת ארץ ישראל), ובשו"ת מהר"ש גרמיזאן משפטי שמואל סי' מ"ג בתשובה משנת תכ"ג על יהודים שהיו בגת הנקרא ראמלא ודנו הוא ומהר"א בן חנניה בדברי הכפ"פ לעניין יו"ט שני ברמלה וכו'. ובגט פשוט למהר"ם בן חביב (קכ"ח, ל"ב) דן בשם העיר איך לכותבה בגט וכתב 'רמלה היא עיר אחת רחוקה מירושלים דרך יום והיא סמוכה ללוד' וכתב שמהר"א בן חנניה ומהר"י ג'ארפי כתבו בגט רמלה 'ולא כתבו שם גת שהוא כתוב בנביאים וכן קוראין אותה עתה מקצת בני עמנו'. ע"כ. והגאון בעל פרי האדמה מדורו של החיד"א כתב על הרמב"ם שמיטה ויובל פ"ח ה"ח 'שנה זו אירע כי בארץ גת הנקרא ראמלא' חכר ישראל שדה מן הגויי בשביעית הנה מלבד כי הארץ הלזו היא חו"ל ואין שביעית נוהגת בה'. ע"כ. (ראמלי היינו רמלה שהיו קוראים לה בשתי הצורות כמבואר בספר טיב גיטין למהרמב"ח). והנה הביא הדברים האלו על רמלה של זמנו, ונפטר לפני כ-250 שנה, ואחריו הוזכרה אצל החיד"א ובתבואות הארץ וכו' עד זמננו. ולמעשה הרי מתקופת החיד"א יש כבר מפה מדויקת העשויה לפי קנה מידה וכו' (היינו מפת ז'קוטן שהוכנה בשנת 1799 – תקנ"ט).

5 העתקה מדברי מומחים: 'הרציפות במיפיה של ארץ ישראל בולטת במיוחד: רציפות זו עולה על זו שבמיפיה של כל ארץ אחרת. הסיבה לכך נעוצה בהיות הארץ קדושה לנוצרים יושבי אירופה שמקרבם יצאו גם ציירי המפות בעת העתיקה ובימי-הביניים, וגם המגלים והחוקרים שהחלו תרים את העולם. (מתוך מאמר של נ. קדמון, וכן חלק מהדברים להלן). בהקדמה לקובץ של מפות עתיקות המציגות את לוד נכתב: 'מכיוון שהעיר לוד הייתה על הדרך מיפו לירושלים או סמוך לדרך, היא מופיעה כמעט בכל המפות הקדומות... מקובל לזהות את קלאודיוס פתולומאי היווני מאלכסנדריה (-בטלמיוס, תלמי), כחלוץ המיפוי. הוא פעל סביב שנת 150 לספירה (-ג' תתק"י)... מימיו ועד לימי

האחרות עם מרחקי הדרכים ממנה לערים הסמוכות, ואותם דרכים קיימות עד ימינו, ולהלן הרחבנו בעניין הראיה שיש להביא מהדרכים העתיקות ויעו"ש⁶. וכן יש בניינים היסטוריים מפורסמים מתקופת הכפ"פ וקודם לכן הקיימים בלוד עד היום. וכמו כן יש מקורות רבים כאלו על העיר רמלה שהיא סמוכה מאד ללוד, וראה בהערה⁷. וכל הני הם סימנים מובהקים מאד, כ"ש בהצטרף כולם אל מקום אחד.

הקרטוגרף הראשי של נפוליאון, קולונל פייר ז'קוטין אשר היה חלוץ המיפוי המודרני (-הגיע לארץ בשנת ה' תקנ"ח בערך), תועדה ארץ ישראל והעיר לוד, במשך 1650 שנים, באין ספור מפות. ע"כ. בין המפות יש לציין לדוגמה לימפית פויטינגר שהועתקה בסביבות תקופת הכפ"פ ועיקרה ע"פ מפות עתיקות יותר מהתקופה הרומית. על מפה זו מופיעה רשת הדרכים הסלולות הרומיות על ידי סימון קו בין עיר או תחנת-דרכים אחת לשנייה, ומסומנים בה הדרכים והמרחקים בין לוד לערים אחרות. (משערים שהמפה המקורית הוכנה סביב שנת 365 למניינם ד' אלפים קכ"ה כ-300 שנה אחרי החורבן). וכן יש לציין למפת מידבא (המפה המקורית הקדומה ביותר של אר"י שבידינו), שהיא רצפת פסיפס שנעשתה בסביבות שנת 565 – ד' אלפים שכ"ה הרבה לפני תקופת הכפ"פ, ושם מופיעה לוד באזור מקומה כיום ומסומנת עליה הדרך מלוד לירושלים דרך בית חורון. יש לציין שבדרך כלל המפות העתיקות אינם לפי קנה מידה מסוים ומצויים בהם שיבושים ניכרים אבל יש בהם כדי לתת מבט כללי של המקומות והמרחקים. [בתקופת כיבוש נפוליון בשנת 1798 – תקנ"ח הגיעו אתו לארץ מודדים וקרטוגרפים שהכינו מפה (לפי קנה מידה של 1:100,000) הקרויה מפת ז'קוטין. במקומות בהם מפה זו מבוססת על מדידות (וכך הוא באזור לוד) היא נחשבת כמפה מדויקת. והנה יש רציפות של מפות בהם לוד מופיעה כעיר קיימת ובכולם היא מסומנת בסביבות מקומה כיום עם סטיות המצויות במפות כאלו. בכל המפות אין מקום נוסף בשם זה, וברור לחלוטין שמדובר באותה העיר. במפות שבהם צוירו הדרכים היא מופיעה על הדרך בין יפו לירושלים שהייתה אחת מהדרכים העיקריות ששימשו את העולים לארץ.

⁶ בעניין הדרכים העתיקות הרחבנו בפרק מיוחד, ונתבאר שם שלוד יושבת על צומת דרכים מרכזית ויצאו ממנה דרכים לד' רוחות השמים ויותר, וראה שם. (וראה בהערה להלן שהכפ"פ ציין את מקומה של רמלה הצמודה ללוד ואת המרחק בינה לירושלים). והנה הדברים משלימים זה את זה, שאם אנו רואים במפות ובספרי הגאוגרפיה מאותם שנים שלוד היא כמהלך יום למערב ירושלים וצמודה לרמלה והן יושבות סמוך לצומת הדרכים בין דרך ירושלים - יפו לדרך האורך קהיר - דמשק וכו', ואנו מכירים את הדרכים שמאותם שנים, הרי מקומה מתברר לנו בדיוק.

⁷ יש בלוד כיום בית תיפלה של המינים הנוצרים שנבנה על מקומו של בית תיפלה עתיק מאד שהיה מפורסם בעולם בכל השנים וייסודו קדם מאות בשנים לבעל כפ"פ, והיוה בכל הדורות מוקד עליה לנוסעים שלהם המכונים "צליינים". הבניין היה על שם איזה עכו"ם נוצרי קדמון בשם גיאורגיוס ששמו מפורסם אצלם מאד ומקובל אצלם שהיה מתושבי העיר ושהוא קבור במתחם זה. בסוף התקופה הביזנטית ובתקופה הצלבנית קראו את שם העיר על שמו. (השם הרשמי היה גיאורגופוליס, ובמסע ר' בנימין מטודילא בתקופה הצלבנית (בערך בשנת ד' תתק"ל) כתב את שם העיר 'שרגורג' והיא לוד' ובהוצאה אחרת 'שן גורג' והיינו סאן גורג), ועד היום יש להם יום מסוים בשנה שחוגגים באותו בית המינים חג לכבודו. הצלבנים ראו באותו גוי כמין "פטרון" רוחני שלהם, וכן האנגלים ועמים נוספים ראו בו כמין "פטרון", ונקבע לו יום חג באנגליה. (הצלם שנמצא עד היום על הדגל האנגלי מיוחס אליו). הבנין המקורי נבנה בתקופה הביזנטית (היינו לפני הכיבוש הערבי של לוד בשנת 636 – ד' שצ"ו), נחרב ע"י הערבים ונבנה שוב ע"י הצלבנים וכו'. שרידים עתיקים של הבנין המקורי קיימים עד היום.

כן יש בלוד כיום מסגד גדול (המכונה 'אל עומרי') שנבנה אחר הכיבוש הערבי על מקום חלק מבית המינים הנ"ל. מעל שער הכניסה חקוקה כתובת המתארת את הקמתו ע"י השולטן הממלוכי המפורסם ביבארס בשנת 667 למנין הערבים (-1269) היא שנת ה' כ"ט לבריאה. בתחום המסגד יש עמוד ששרד מבית המינים שחקוקה עליו כתובת הקדשה של המינים המזכירה את אמונתם. הכתובת היא בשפה היוונית שהייתה שפת הדיבור בארץ בתקופה הביזנטית לפני הכיבוש הערבי. כיום הכתובת אינה קריאה אבל יש העתק ישן ממנה. (והנה בעל כפ"פ היה מהמגורשים בגירוש צרפת בשנת ה' ס"ו, והזכיר הגירוש בכפ"פ פרק נ"א, נמצא שנבנה לפחות כ-40 שנה לפני שבעל כפ"פ הגיע לארץ ישראל). המבנים הנ"ל מתוארים בהרבה מספרי ההיסטוריונים וספרי הנוסעים הגויים וכו' בכל התקופות.

ובעניין רמלה הכפ"פ כבר כתב שרמלה סמוכה מאד ללוד ולצריפין וכדלהלן, וכן הוא במקורות רבים. [ובגניזת קהיר מצאו גט משנת ד' אלפים תתי"ב וכתוב בו 'ברמלה מדינתא דסמיכא ללוד באחסנת בני יהודה', (זכור לאברהם תשס"ה עמ' מ"ט). ובימספרות הגאונים' (אסף) עמ' 206 הביא נוסח שטר בחתימת ר' יאשיהו ראש ישיבת גאון יעקב בארץ ישראל משנת ד' אלפים תשע"ה שכתב 'במדינת רמלה הסמוכה ללוד', ויש עוד שטרות עם נוסח כזה שם ובמקורות אחרים]. והמקורות למקומה של רמלה מוכיחים כמובן גם על מקומה של לוד הסמוכה לה.

והנה גם רמלה היא עיר מפורסמת ורבו מאד העדויות והתיאורים עליה בכל התקופות. העיר הוקמה אחרי הכיבוש הערבי בסביבות שנת ד' תע"ו וההיסטוריונים הערבים הקדומים מציינים שהיא הוקמה כמחליפה ללוד ושרבים מתושבי לוד עברו לגור בה. מהקמתה שימשה רמלה כעין עיר הבירה של הארץ ובה ישבו המושלים במשך תקופה ארוכה, ועד סמוך לזמננו הייתה העיר המרכזית באזור זה. וכן יש ברמלה אתרים היסטוריים ידועים, ולדוגמה מגדל מפורסם מהתקופה הערבית הקדומה הקרוי 'המגדל הלבן' עם 'המסגד הלבן' שלידו המוזכר בספרים קדומים וקיים עד ימינו וכו' כאשר במסגד חקוקות כתובות של שליטים ערביים מלפני תקופת הכפ"פ המעידות מי בנה ומי שיפץ אותו, בריכת הקשתות שהיא בריכה לאגירת מים קדומה מאד (לפי כתובת החקוקה בה היא מימי הח'ליף הארון אל'רשיד שמלך עד לשנת 809 – ד' אלפים תקס"ט) ועוד.

ובכפ"פ פ"ז 'עיר אחת הסמוכה ללוד ושמה רמלה... וזה שלצפונה (של) לוד כאלף וחמש מאות אמה בקירוב, למזרחה גוב עיר הכנים לכמו שתי שעות, לדרומה יבנה לכמו שעה ישרה, למערבה בתוך תחום שלה צריפון וכן קורין לה צרפאן' (-כיום צריפין). ובהמשך שם 'מצאתא בספר בטולמיס מוזכר ארכי העיירה ורחבן, ביניהם אל רמלה ארכו ס"ה, נ', רחבה ל"ב, שוה לירושלם ברוחב, ומערבית מירושלם מ' ראשוני מעלה לבד, ובינה ובין ירושלם יום'. ע"כ. (ויש להעיר שגם לוד הובאה בספרו של בטלמיס, וכן יש להעיר שאזכור רמלה בספר שם הוא הוספה מאוחרת שהרי העיר לא הייתה קיימת בימי בטלמיס, ברם לנידון דידן הרי די לנו שידענו מקומה של רמלה בימי הכפ"פ שהיא כמהלך יום מערבית לירושלים - המרחק במעלות צ"ב וראה בספר מומש"ת, ואכ"מ).

וראה בפירוש הגאונים לטהרות (הנקרא פירוש רב האי גאון) נדה פ"ב מ"ז 'שירושלים היא בנויה בהרים, וכשתרד ממנה אל המישור מן עמואס ורמלה ולוד וחברותיה שמם שרון'. ע"כ. והיינו שכשירידים מירושלים דרך אמאוס מגיעים לשפלת החוף באזור רמלה ולוד, ושפלה זו היא הקרויה שרון.

ויש לידע עוד שלוד ורמלה הסמוכה אליה היו בכל השנים שמתקופת הכפ"פ ועד סמוך לזמננו ערים מרכזיות מאד בארץ. הרבה מהעולים לארץ לדור ולתייר עברו דרך רמלה או לוד, וכל העולים מנמל יפו ונוסעים לירושלים, ישראלים וגויים, היו עושים דרכם דרך רמלה או דרך לוד. יש ריבוי גדול של עדויות ומקורות רצופים מכל התקופות של נוסעים שהיו בערים אלו ושביקרו באתרים שונים בהן או שעברו שם בדרכם לירושלים, ומציינים את הדרך אל הערים ומתן וכו', וכן מסורת תושבי הארץ בכל הדורות שאלו הן לוד ורמלה, באופן שחזקת הדברים ברורה שזוהי לוד מאז ועד עתה. (ואינו דומה כלל למה שדנו על חורבות שונות וכפרים קטנים לא מוכרים וניסו לזהותם בלי מסורת רצופה ע"פ השוואה ודימוי של שמות וכדומה. שזיהוי כזה הוא במקרים רבים בגדר הצעה והשערה בעלמא).

[ויעויין להלן (אות ג') שהבאנו מהגר"י שוורץ והגר"ש סלנט והגר"ר צבי מיכל שפירא (בעל ציץ הקודש) שהיה פשוט להם שלוד עומדת במקומה מזמן חז"ל, (ודנו רק שמא זה מעט כפי המצוי לפעמים בערים עתיקות שהחלק המיושב בעיר משתנה מעט במהלך הדורות, ויעויין שם), וכן לקמן (אות ד') הבאנו מהחיד"א בברכי יוסף שנראה שנקט שלוד עומדת במקומה מזמן חז"ל, וכ"ש שלדעתם אין לחשוש שאינה לוד של הכפ"פ].

ונראה פשוט שאין שום מקום שיכול להתחלף עם כל זה. ואם בהא תליא נראה שיש לקבוע הדין בהחלט גמור. - להלן אות ד' הרחבנו עוד בעניין וודאות הזיהוי ויעויין שם, וראה בסוף הדברים שם שהבאנו מקדמאי ובתראי שסבירא להו שחזקת הערים שהם עומדות במקומן הראשון.

דברי הפאת השולחן

ב) בספר פאת השולחן פ"ג הלכה ט"ו כתב 'בירושלים קורין המגילה רק ביום ט"ו. וי"א דגם בקצרה הישנה של צפורי וחקרה של גוש חלב ויורפת הישנה וגמלא וגדוד וחדיד וגיא חרשים ואונו ולוד וכן סלכה ואדרעי (כפתור ופרח פ"ח). ע"כ. וצ"ב למה כתב את דין הערים האלו בשם 'ויש אומרים', הרי רוב הערים האלו מפורש בגמ' שהם מימות יב"נ (מתני' ערכין ל"ב, א' וגמ' מגילה ד' א', וסלכה ואדרעי הוא בכפ"פ). ואולי טעמו מפני שיש צורך בזיהוי, וכוונתו שיש אומרים שיש לנהוג כך במקומות הידועים בשמות אלו כיום. (ועיי"ש בהערה ל"ג שאכן עסק הפאת השולחן בעניין הזיהוי וכתב שירושלים יש לה הוכחות מכריחות שהיא במקומה הקדום, ושמענו שבערים האחרות יש מקום להסתפק בדבר).

וברם הדעת נותנת שאין כאן כוונה לפקפק למעשה בהוראת הכפ"פ, ואיך יחלוק על הוראה של חכם קדמון מיודעי הארץ (שגדולי האחרונים מביאים דבריו להלכה בענייני מצוות הארץ ובענייני זיהוי ערים כגון בעכו ועוד) בלי לכתוב שום פקפוק ובלי להביא שום חולק. והמחזור שכתב הדברים בשם 'וי"א' לפי שלא היה ברור לו שזה דין מוסכם, ולא נתברר לו שכך הסכימו חכמי הארץ מדורות. והרי זה מעין דרך השו"ע לכתוב בשם יש מי שאומר דינים מחודשים המופיעים בקדמון אחד בלבד ובפרט אם אינו מהראשונים המפורסמים, ולדינא אנו פוסקים אותם אם לא מצאנו קמאי החולקים. ופשיטא שאין לדון כאן 'סתם' וי"א הלכה כסתם אחרי שלא כתב שום 'סתם' לא כן. ועיין שם בבית ישראל הערה ל"ג שהביא הפאה"ש את כל דברי הכפ"פ בלי לפקפק בהם ובלי להעיר כלום, ודו"ק. (ומצאנו כעין זה במקומות אחרים בפאת השולחן שכתב לשון יש אומרים גם כשדעתו ששיטה זו היא העיקר), וראה עוד בהערה⁸.

ונראה שעכ"פ לדינא אין בדברים בכדי לפקפק בהוראה המפורשת בכפ"פ. ויעויין בדברינו לעיל שלגבי לוד עולה כך גם מדברי הרמב"ם, ושהיא מילתא דמסתברא ומוכתא מצד עצמה.

דברי שו"ת דברי יוסף הגר"ש סלנט והציץ הקודש

ג) בספר ציץ הקודש (להגר"ר צבי מיכל שפירא, או"ח סי' נ"ג) 'אמר לי הרב הגאון הגדול רבי שמואל סלנט (שליט"א), על דבר הישוב שנתחדש עתה בלוד ששאלו כיצד יתנהגו בקריאת המגילה, ואמר

ויש לידע שדרך האורך המרכזית שבין קהיר לדמשק (שהיו ערים מרכזיות וערי ממלכה) עברה דרך רמלה וכן דרך הרוחב מיפו לירושלים עברה דרך רמלה, ומקומה היה ידוע ומפורסם בכל הדורות מהכפ"פ עד ימינו.
8 ראה בשער הספר פאת השולחן שהוא סוף וסיום לארבע שו"ע וכתב שם בתוך דבריו 'וסידרתים בקצרה בלשון שו"ע', וכנראה זה חלק מ'לשון השו"ע' שבספר. ויעויין בפאת השולחן פרק א' סעיף ב' 'ויש אומרים דמצות ישיבת ארץ ישראל מן התורה גם בזמן הזה'. והנה גם שם כתבה בשם ויש אומרים בלי להקדים 'סתם' החולק על זה ובלי להביא חולקים. ובבית ישראל שם אות י"ד הביא שזו שיטת הרמב"ן ועוד ראשונים דלא כהרמב"ם וסיים דבריו שם 'ודברי הרמב"ן והתשב"ץ ורשב"ש וסייעתם עיקר'. ע"כ. ולמדנו שבלשון יש אומרים כוונתו ללמד שאינו מוסכם וכדומה ולא שאינו להלכה. (וראה בדברי הפאת השולחן פ"ח ה"י שכנראה גם שם כתב וי"א מטעם כעין זה, ויל"ע שם. ובהקדמתו כתב שהוציא 'הלכות חדשות' מדברי הגר"א וסידר אותן בלשון ויש אומרים). ופשיטא שאין מקום לומר שבנוסח זה כוונתו להכריע שהעיקר לא כך.

ע"פ ידיעה מספר הרב ר' יהוסף שווארץ ז"ל שכמה פעמים נחרבו שם המקומות ולוד הנבנה מחדש אינה לוד הישנה... (והביא מהטורי אבן שטעם הדין של סמוך ונראה הוא מפני שרגילים תמיד להיות אנשים של זו בזו, וכתב), 'לפי' אם אין שם ישוב בכרך לא שייך טעם דחוכא, ואינם נגררים כלל, עכתי' (של הגרש"ס). - ולענ"ד יש לדון טובא, דהרי דכיון שעל כל פנים בזה המקום או קרוב לו היה לוד הישנה הלא יש להסתפק אולי זה המקום שנתיישוב עתה הוא מקום לוד הישנה, ויש לומר דהוי כקבוע, כיון דעכ"פ היה בסביבה זו. (וכן הביא שיפה העירו שאחר שתיקנו חכמים דין סמו"נ שוב לא פלוג בתקנתם ובכל גוונא הסמוך ונראה דינו ככרך). עד כאן מתוך ספר ציץ הקודש.

כפי הנראה כוונת הגר"ש סלנט לתשובתו הארוכה של הגר"י שווארץ בשו"ת דברי יוסף (חלק ב' סי' ב') שבה דן במנהג הכללי שהיה בארץ שבכל הערים העתיקות קראו יומיים כדין הערים המסופקות, ומזכיר בפתח דבריו את הערים חברון שכם יפו צפת. ונתחבט בטעם המנהג, ויעו"ש שהרחיב לטעון ולהוכיח שסתם ערי הארץ היו מוקפות חומה.

ומסקנתו שם: 'היוצא לנו מכל דברי אלה שלפי דעת שחנני ה', כל ערי אה"ק תובב"א הנזכרים בספר יהושע ובספר נחמי' שישבו בה עולי הגולה, והנזכרים בירושלמי שביעית פ"ו שהחזיקו בהן עולי גולה, וח' [ערים] הנזכרים במסכת ערכין, כל הערים האלה זמן קריאת המגילה ביום ט"ו דוקא בלא ספק, כי הם בחזקת מוק"ח מימות יב"נ אף עתה שהם בלא חומה, כי לענין קריאת המגילה לא נתבטלה הקדושה ודורשין לכ"ע לוא חומה. **אולם** לא נהגו כן בכל ארץ ישראל כי אם דוקא בעיה"ק ירושלים תובב"א ובשאר מקומות קוראים ב"ד בברכה וגם ביום ט"ו בלי ברכה מספק. **והטעם**, אף שידענו בבירור שהיו מוק"ח מימות יב"נ, אכן הספק שמא תכונתם הנוכחית אינה במקומה הראשונה ממש, שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון, ובאופן זה ודאי לא אמרינן כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך, כמו שאמרו על חברון ויפו וכדומיהן שגויי הארץ מראין מרחוק קצת מקומות אלה, שקבלה בידם, ששם היתה תכונתו מימי קדם. מה שאין כן בעיה"ק ירושלים אין ספק בדבר'...

וכבר העיר הגר"א בריזל שבתוך דבריו שם נראה שנקט שבחורבן השני לוד נשארה במקומה בניגוד לשאר ערים שנעזבו מיושביהם, ולכאורה לפי זה חזקה שנשארה במקומה⁹. ונוח לשמוע שכשכתב שחוששים בכל הערים שמא אינם בדיוק במקומם הראשון, אין כוונתו ללוד, ולא נכנס להדגיש זאת כיון שלא היה בזמנו יישוב יהודי בלוד כך שלא היה שם 'מנהג' לקרוא יומיים. (וכלשון הציץ הקודש 'היישוב שנתחדש עתה', וראה להלן)¹⁰.

ולכאורה אם אין כאן איזו טעות הרי טעמו של הגר"ש סלנט שאחרי שהגר"י שווארץ לא כתב מתוך ידיעה מסויימת על פקפוק בערים הללו ודומיהן, ודבריו אינם בנויים על איזה בירור מסויים שבירר אלא כתב טעם כללי על מנהג שנהג בהרבה ערים, הרי סברא היא לחוש כעין חשש זה גם בלוד ובכל מקום¹¹.

ואמנם לפי זה לא מדובר כאן על דבר שנתברר בראיות או במסורת (כפי שאפשר לטעות מפשטות לשון הציץ הקודש), ואין כאן אלא חשש כללי שנהגו לחוש לו בערים עתיקות במקום של חוסר ידיעה אחרת. וכל כגון זו הרי ברור שהכל לפי העניין, ואם נתברר לנו שבלוד חזקת הדברים שהיא עומדת על מקומה וכך גם מקובל על המומחים בתחום הרי קשה לראות בדבריו מקור לפקפק בזה, ועל אחת כמה וכמה כאשר מצאנו דברים מפורשים מהכפ"פ ומשמעות ברמב"ם שנקטו כך להלכה, הרי ודאי שאין לנו לנטות מדברי הראשונים, ואין לנו לחוש לריעותא דלא חזינן ולתת ללוד דיני ספק בלי טעם מכריע.

לעיקר הוראת הגרש"ס – לכאורה כוונתו הייתה שינהגו בלוד מנהג הספקות, וכפי שהיה המנהג בזמנו בכל הערים העתיקות. וכן הגר"י שווארץ, שעל דבריו הסתמך הגרש"ס, כתב כל זה כטעם לנהוג דיני ספק בכל הערים העתיקות, וכפי המנהג, ולא כטעם לומר שהוא ודאי י"ד. וכן הוא מסברא, שפקפוקים כאלו אינם יכולים להוציא מידי ספק. ברם הציץ הקודש בהמשך שם הקשה על דברי הגרש"ס שניתן לזה דיני קבוע, ונראה שהבין שהגרש"ס נקט שינהגו רק י"ד (אף שבלשון שהביא בשם הגרש"ס אין לזה הכרח). ולכאורה מסתבר יותר שהגרש"ס התכוון רק לספק וכנ"ל. ואמנם ייתכן שהגרש"ס אמר לו במפורש שלדעתו קוראים רק ב"ד ועל פי זה כתב כך, ומחמת הקיצור לא פירש זה בתוך הבאת דברי הגרש"ס שם, וצ"ע עוד בנקודה זו.

⁹ וכן בשאר ספרי הגר"י שווארץ בכל המקומות שהזכיר את לוד דבריו נכתבים מתוך ההנחה הפשוטה שלוד יושבת על מקומה הקדום, אלא שבשום מקום לא דן בחשש זה שהעיר סמוכה אך לא ממש במקומה (ע"י בניה חדשה צמוד לעיר ועזיבת השטח המקורי) שזה חשש כללי בכל הערים העתיקות ואין לו משמעות כ"כ מלבד לעניין הלכה זו.

¹⁰ הנידון כאן בדברי הדברי יוסף. ואמנם לגוף החשש שערים זהו מעט ממקומם יש להדגיש שיש סיבות נוספות שגרמו לזה. וראה להלן בדברינו לגבי החשש בלוד שהבאנו בהערה מדברי הר"י אליצור בזה.

¹¹ ולשון הציץ הקודש 'ואמר ע"פ ידיעה מספר הרב ר' יהוסף שווארץ ז"ל שכמה פעמים נחרבו שם המקומות ולוד הנבנה מחדש אינה לוד הישנה'. ולכאורה לשון זו ע"כ לאו דוקא, ברם הרי הדברים שם נכתבו מזיכרון של שיחה בע"פ, וייתכן שנכתב לאחר זמן רב, ושפיר זכר עיקר העניין, ועדיין צ"ע קצת.

לוד היא לפחות סמוך ונראה למקום שהיה מוקף חומה. עוד יש להעיר שהדברי יוסף עצמו לא דיבר כלל על חשש שעיר זזה לגמרי ממקומה בק"מ רבים אלא כפי שנתן דוגמא בחברון ויפו שהעיר הישנה היא כצמודה לחדשה ומאיזה טעם בנו בסמוך לעיר הישנה ועזבו את האזור הישן, וראה פרטים בהערה¹². ועכ"פ מדובר על מרחק של סמוך ולפחות נראה לעיר הישנה. ולכאורה אין בכך למנוע דין קריאה בט"ו מהערים הישנות.

והדברי יוסף עצמו כבר מתייחס לזה וכותב 'שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון, ובאופן זה ודאי לא אמרין כך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך'. ע"כ. (אך לא ביאר טעמו לוודאות זו). וכן הציץ הקודש בשם הגר"ש סלנט מתייחס גם הוא לנקודה זו וכותב שאף שהוא סמוך ונראה כיון שהכרך חרב אין כאן דין סמוך ונראה, ויעויין להלן שהבאנו הטעם שכתב שם ומה שיש להעיר בזה מדברי הראשונים.

והנה הושוו הדברי יוסף הגר"ש סלנט והגר"צ"מ שפירא בעל ציץ הקודש שאין לחוש שהעיר זזה ממקומה עד שאינה בגדר סמוך ונראה לעיר הישנה.

האם יש לחוש שלוד היא במרחק קטן ממקומה המקורי. נתבאר שהספק שבדברי הגר"י שוורץ הוא חשש כללי בערים העתיקות 'שמא תכונתם הנוכחית אינה במקומה הראשונה ממש, שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון'. ויש לדון עד כמה באמת יש מקום לחשש זה בלוד שלנו. [והנה הדברי יוסף דן מצד שערים נחרבו ונבנו מחדש בקירוב מקום, ברם ר"י אליצור במאמרו הנזכר כתב שהיו לפעמים סיבות נוספות שגרמו לזה וראה הערה¹³].

הנה עיקר מקומה של לוד מוכח מדברי חז"ל ולהבדיל מעוד מקורות קדומים, ושמה עליה בכל הדורות. ואין בדברי חז"ל ולהבדיל בספרי ההיסטוריה שום מקור שהעיר אינה במקומה הקדום או שהיו שני ערים עם השם לוד. והרחבנו בזה להלן. וגם ברור שמקום זה של לוד שלנו היה בנוי ומיושב כעיר גדולה בתקופות הסמוכות ממש לזמן חז"ל, ושלעיר הזו קראו לוד (וכן דיוספוליס שהוא שמה הרומאי של לוד). ואכן יש שרידים של עיר שלימה וגדולה מימי קדם והם בתוך העיר שלפנינו (ויש להם גם המשך מחוץ לעיר אבל הכל צמוד ברצף אחד). ובתוך העיר הקדומה הזו יש חלק שבנוי

¹² בחברון היה עיקר היישוב בתחילה בתל הסמוך לעיר הקריי כיום 'תל רומיידה', והוא סמוך ונראה לעיר (וכיום הוא מיושב ביהודים). בתקופה הערבית בנו בתייהם סמוך יותר למערה והאזור הקדום ננטש. ובכפ"פ פ"א 'ועתה העתיקו העיר מן ההר ובנאוה סביב המערה, ולאותו ההר קורין לו חבא' ואל העיר אל כליל שפירושו אהוב'. (כנראה בגלל חשיבות המערה בעיני הערבים הם בנו בתי מגורים בקרבתה, השם 'אליחליל' שהוא שמה הערבי של העיר ופירושו האהוב הוא על שם אברהם אבינו הקבור בה). וכן ביפו העיר הקדומה הייתה על הגבעה שבאופן טבעי מוגנת יותר מאויבים, ומפני חשיבות הנמל התפתח אזור הנמל בהמשך השנים והבתים נבנו באזור זה. וברם למעשה יפו הערבית שלפני מאה שנה ויותר כללה גם את שטח הגבעה, ואולי בזמן הגר"י שוורץ היה חלק ממנה בלתי מיושב. והנה בשתי המקומות האלו היו הערים הישנות והחדשות במקומות צמודים זה לזה, וגם היה הדבר ידוע לאנשי המקום וכן היה ניכר בשטח. ובחברון אף נשאר שם העיר על השרידים שבמקום הישן ולבנייה החדשה קראו בשם אחר. ואינו דומה כלל להצעות שעיר שלמה אינה במקומה ואבדו עקבותיה ונשתכח הדבר לגמרי.

[בעכו יש תופעה דומה, שהיישוב היה מתחילה במקום רחוק מעט מהים (וכמדומה שהיה להם נמל קטן בשפך נהר), ואח"כ התחילו להתיישב סמוך לנמל הגדול, והחלק שהיה מיושב מתחילה ננטש ונשאר תל חרבות מהעיר הקדומה. והנה גם שם המרחק הוא רק כ-ק"מ ושליש. ולדברי החוקרים כבר בתקופת מלכי יוון שבאמצע ימי בית שני הייתה עכו במקום שהיא כיום. כפי שהבנתי החוקרים משערים שבתחילה העיר החדשה והישנה היו מחוברות כעיר אחת גדולה עד לשלב שכל היישוב התרכז סמוך לנמל והאזור הקדום ננטש ונוצר המרחק שאנו רואים כיום. יש להדגיש שבשלושת הערים האלו (חברון יפו ועכו) אין מקור שזה נעשה ע"י הרומאים, וכפי הידוע אין הדבר כן, ובודאי שאין מקום להוציא מזה כלל גדול שהערים הרומיות דרכם להיות רחוקות מהעיר המקורית. ואמנם ידוע שהיו הרומאים רגילים לבנות כעין שכונות חדשות בסגנון רומאי בערים הגדולות. ואכן, גם בלוד שלפנינו יש אזור בעיר שניכר שנתחדש בתקופת מלכות רומי, והוא צמוד וכהמשך לאזור הקדום יותר. והרי זו ראייה נוספת לזיהוי לוד במקומה].

¹³ מתוך מאמר הר"י אליצור: 'קרה שכל הישוב נדד מקצת ממקומו. סיבת הדבר כנראה, מפני שיושבי הארץ היו רגילים לקרוא לכל התחום וגם לשטח שדות העיר בשם העיר, ומקום מגורים חדש שנבנה בתוך התחום נקרא בשמה, ויותר מצוי מזה, שעיר שהייתה בראשונה קטנה בזמן יהושע בן נון ואח"כ גדלה הרבה כדרך ערי התקופה הרומית - ביזנטית ואח"כ חזרה שוב ונתקטנה, נצטמצם ישובה בצד אחר של הכרך הגדול. ואז כבר אפשר שיהיה מיל בינה ובין הכרך הקדום. וכמו בציפורי וגוש חלב שהעיר מימות יהושע היא בהר הגבוה והמבוצר, ובימי בית שני העדיפו להתפרס במקומות נמוכים יותר, כך מסורת עתיקה גם ביד יושבי חברון (כמ"ש בנימין מטודילה ובעל כפ"פ ואחרים), וכך מלמד הממצא הארכיאולוגי בעוד הרבה מקומות. ופעמים רבות נעזב אח"כ הישוב הקדום והגבוה, ונשאר ישוב במורדות ועל גב השלוחות הנמוכות. בפרט במאות השנים שבהם נתבססו מנהגי א"י, מעליית רבני צרפת והרמב"ן ועד קרוב לסוף השלטון התורכי, היו הישובים בא"י קטנים ביותר בשטחם ומספר תושביהם, ולרוב תפסו רק חלק קטן משטח הערים הקדומות יותר. על כן היה חשש ספק מקומן הראשון ממשי ביותר'. ע"כ. ויעויין שם שביאר היטב את המציאות בלוד שבה אין לחשש זה.

[והנה גם במקומות שהייתה בזמן בית שני תופעת 'הירידה מהתלים' שתיאר הרי הייתה במקום סמוך שנחשב לבני"א כעיר אחת ולא מדובר במרחקים גדולים. ובמשי"כ שעד קרוב לסוף השלטון התורכי היישובים היו קטנים ביותר יש לציין כי משערים שבסוף המאה ה-18 למניינם לפני כ-200 שנה היו בכל הארץ כולה פחות מ-300,000 בני אדם. ויעויין רמב"ן עה"ת (ויקרא כו, ט"ז) 'וכן מה שאמר בכאן ושמונו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלילות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ואשר היתה נושבת מעולם והיא חרבה כמוה, כי מאז יצאנו ממנה לא קיבלה אומה ולשון וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם!']

שכבה אחר שכבה מימות יהושע בן נון ועד ימינו אנו. וצמוד לו כעיר אחת יש שכונות מתקופות שונות ויש שניכר שהם מימי הרומאים ויש שניכר שהם מאוחרות יותר מהתקופות שנתפשטה העיר וגדלה¹⁴.

ומאידך גיסא הנה אין מקום אחר בסביבה שיש לדון שהוא התל של העיר הגדולה לוד של חז"ל. ויש לדעת שבאופן כללי קשה מאד להעלים עיר שלימה. וכמעט כל כפר קטן שננטש השאיר אחריו תל שהיה ידוע שהוא תל פלוני וכדומה, ובודאי שכמעט לא יצויר שעיר גדולה תיעלם כליל מבלי שיישארו ממנה שרידים וחורבות וכו'. וכבר מצאנו בגמ' שאפשר להבחין בין קרקע בתולה לקרקע שאינה בתולה, כ"ש שקרקע שהייתה בה עיר גדולה ובתים וחצירות וכו' ניכרת מאד.

וכדי לחוש שלוד אינה במקומה נצטרך לחשוש שלמרות הבניה בכל סביבות לוד אולי בדיוק מקום העיר הקדומה אינו מיושב, (ואבד התל של חורבות לוד רבתי ולא נודע מקומו), והשרידים שבעיר העתיקה שניכר שהם מימות יב"נ ומזמן חז"ל וכו' נצטרך לחשוש שאולי הם של יישוב פרוז שהיה בגודל של עיר גדולה והיה צמוד ללוד המוק"ח, (והחומות העתיקות אם ישנם אולי הם מזמן מאוחר), וכדומה מהחששות.

ונראה פשוט שחזקת הדברים לא כן, וכשיש לפנינו עיר היושבת על מקומה מימות עולם, ושמה עליה בכל הדורות, ובתוכה שרידים מכל התקופות, ואין בסביבותיה מקום הראוי להתחלף איתה, הרי ודאי שחזקת הדברים שזוהי העיר.

ועוד, שבזמננו נתרבו התושבים וגדלו הערים הרבה, והשטח שהוא 'קצת רחוק' מלוד הישנה בנוי כולו או בחלקו הגדול. וצריך בירור אם יש מקום סמוך תוך מיל ללוד העתיקה שמזמן הגר"י שוורץ והגרש"ס שאינו בנוי ומיושב כיום, ושיצויר שבו הייתה לוד הנזכרת בדברי חז"ל.

ונראה שאין לנו הוראה מהגר"ש סלנט על מצב כזה לחוש לפקפק בלי טעם וראיה. ועכ"פ לעניין דינא הרי לכאורה אי אפשר לנטות מפסק הכפ"פ והעולה מהרמב"ם בכגון דא. (ודברי הראשונים לא הובאו בדברי הגרש"ס, וכן לא הביא דברי הפאת השולחן, וייתכן שאילו הווי ידע לדבריהם הוה הדר ביה, וברם כגון זו צריך רב, ועיין הערה¹⁵).

והנה כל זה כלפי עצם הנידון אם אכן יש לחשוש שלוד זה מעט ממקומה הראשון והיא רק סמוך ונראה למקומה הקדום. ולגבי הכרעת הדין במצב כזה יעויין להלן.

הערה מדברי הראשונים בדין כרך שחרב. כתב בציץ הקודש שם שהגרש"ס נקט שאם הכרך נחרב אין דין סמוך ונראה, וביאר טעמו בזה לפי מש"כ הטורי אבן בטעם הדין דסמוך ונראה שהוא מפני שרגילים תמיד להיות אנשים של זו בזו ואם יהיו מחולקים בתקנתם מיחזי מילי דרבנן כחוכא. וטען הגרש"ס שלפי זה 'אם אין שם ישוב בכרך לא שייך טעם דחוכא, ואינם נגרים כלל. ע"כ. (ועיין לעיל במה שטען בעל ציץ הקודש עצמו בזה).

ויש להעיר שהראשונים כתבו באופן אחר. יעויין רשב"א ועוד שכתבו שהטעם כיון שאנשי הסמו"נ מיגנו בכרך בעת מלחמה לכן הווי כאנשי הכרך. ואמנם כלפי טענת הגרש"ס אין נפק"מ כ"כ, שהרי גם טעם זה אינו שייך כלל כשהכרך חרב. וברם כבר דנו הראשונים בדין זה עצמו של כרך שחרב, והעולה מדבריהם שיש דין סמוך ונראה לכרך שחרב. וביארו ע"פ זה דברי הירושלמי יעויין רשב"א וריטב"א ור"ן. (וכן דן בזה בביאור הגר"א סי' תרפ"ח והביא דברי הראשונים והעולה מדבריו שיש סמו"נ לכרך שחרב). וטעם הירושלמי בזה מבואר ברשב"א מגילה ב' ב' 'כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרות בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך, אף עכשו שנחרב הכרך, הסמוך לו והנראה עמו שלא נחרבו ולא נשתנו במילתייהו קיימי וקורין בט"ו כדינן הראשון'. ע"כ. והיינו שאחרי שכבר תיקנו חכמים דין סמו"נ השאירו הדין אף כשחרב הכרך והסמו"נ קוראים בט"ו.

והנה דין זה וטעם זה עצמו יש לומר גם כלפי סברת הטורי אבן. ולכאורה אין לנו שום הכרע מדברי הטורי אבן שנטה מדברי הראשונים בפרט זה, ובלאו הכי פשוט שלדינא אין לנו אלא דברי הראשונים. ומעתה יש לנו לתפוס כדברי הראשונים שכרך שחרב הסמוך ונראה שלו קוראים בט"ו, ואין טעם שלא לקרוא בלוד בט"ו כדינה אף לטענת הגרש"ס שיי"ל שנשתנה מקומה מעט.

¹⁴ באופן כללי בלוד יש שרידי יישוב כמעט מכל התקופות והיא מהערים העתיקות בעולם שנראה בהם כמעט רצף של יישוב. חלק מהשכבות אינו במקום אחד אלא במקומות צמודים, והיינו שבתקופה מסויימת בנו בתיים סמוך לבתי התקופה הקודמת, אבל הכל במקומות סמוכים ממש שנחשבו כאותה העיר. ויש מקומות שיש בהם רצף של ממצאים מימות יהושע ועד לזמננו. וכ"ש שיש רצף מימות ריב"ל ועד לזמננו.

¹⁵ הנה כללא הוא ברמ"א חו"מ כ"ה סעיף ב' 'אם נמצא לפעמים תשובת גאון ולא עלה זכרנו על ספר ונמצאו אחרים חולקים עליו, אין צריכים לפסוק כדברי האחרונים, שאפשר שלא ידעו דברי הגאון ואי הווי שמיע להו הווי הדרי בהו'. ע"כ. ואמנם אין לנו מדברי הגרש"ס אלא מה שהביא הציץ הפקודש וייתכן שידע מדבריהם והיו לו נימוקים נוספים וכדו'. ויל"ע אם בכה"ג י"ל דהוי הדר ביה.

והנה דנו בזה אחרונים, ויעויין להלן שהרחבנו בדברי קמאי ובדברי הברכ"י המ"ב והחזו"א ויעויין שם. ומסקנת הדברים שם שנראה שיש לנו לתפוס עיקר לדינא שכך ששם יש לו סמוך ונראה, ואשר מעתה אף אם נחשוש שהמקום של לוד הקדומה חרב מאין יושב הרי יש לו סמוך ונראה וקוראים בט"ו.

האם היה מנהג קדום ידוע בלוד. עוד למדנו מדבריהם דבר חשוב, שהישוב היהודי 'נתחדש עתה' בזמנם ושאלו להגרש"ס כיצד לנהוג בימי הפורים, והגרש"ס לא הזכיר כלל שהיה מנהג קדמון כהוראתו, וכן הגריצ"מ שפירא שפקפק בהוראת הגרש"ס לא הזכיר שום מנהג בזה. ונראה ברור שכיון שלא היה שם יישוב יהודי לא היה ידוע להם על מנהג קדמון בלוד בעניין הפורים¹⁶. (והנה היה יישוב יהודי קדום בלוד בימי הגאונים ואולי גם בזמן הראשונים אלא שאין לנו ידיעה כיצד נהגו, וראה פרטים על הישוב הקדום בהערה¹⁷).

דברי הגר"נ אורטנר על וודאות הזיהוי

(ד) בשו"ת יד נתן להגר"נ אורטנר זצ"ל רבה של לוד הרחיב לבאר את וודאות הזיהוי ואת הראוי לנהוג למעשה, והביא הוראות ומכתבים מכמה חכמים בעניין זה.

ויעויין שם בחלק ב' (סי' ל', עמ' קנה) שהביא מש"כ בשו"ת דברי יוסף ודברי ספר ציץ הקודש בשם הגרש"ס (שהובאו לעיל), ואת דברי הגר"א בריזל בקונטרסו 'כרכין המוקפין חומה' שביאר שלוד עומדת על מקומה עם המרחקים מהערים סביבותיה ושאר הפרטים כפי המתואר בכפתור ופרח, ושכך עלה בידו מבירור שערך במקום, וטען עוד שאחרי שלוד

¹⁶ ואמת שנהגו יומיים בכל הערים העתיקות ואף בירושלים עצמה נהגו יומיים, וכמו שכתב הכפ"פ, אבל קשה מאד לייסד הלכה על מנהג כללי כזה, ועיי"ש בכפ"פ. ואכן בירושלים אין מי שחושש ל'מנהג' זה כלל. ובמקום שיש לנו בירור הראוי להכריע, ולא נתברר לנו שנהגו בפועל באופן אחר, הרי ודאי אין לחשוש מפני האומדן שאילו היו יהודים גרים שם ואילו לא היו יודעים לברר הדין, היו נוהגים כך וכך, וכמובן. ועכ"פ כוח של מנהג לדינא בכגון זה ייתכן רק בקהילה שהיו לה מסורות עתיקות מזמן הקדמונים או שנהגו ע"פ בירור של חכמים גדולים באיזה דור קדום וכדומה. אבל אם דרו כמה עשרות יהודים בלוד באיזה דור מאוחר, ולא ידעו מה ההלכה וכיצד עליהם לנהוג, ונהגו מחוסר ידיעה כפי הרגיל בכל ערי הארץ, ודאי אין מזה מקור לכלום. ובפרט שהכל נתבטל והקהילה כיום אינה המשך כלל של קהילה זו. [ראיתי למי שהעיר שבצור ג"כ נהגו יומיים והיו קוראים בשני הימים בברכה, ובתשובת הרמב"ם סי' קכ"ד אות ו' לחכמי צור כתב שצריכים לברך ב"ד ולקרוא בט"ו בלי ברכה כדן ערי הספקות. והנה מפורש ביהושע פ"ט פכ"ט יושב הגבול הרמה ועד עיר מבצר צר', והיינו לכאורה שצור הייתה עיר מבצר בימות יב"נ, ודן דשמע מינה שגם בעיר שודאי מוק"ח מימות יהושע בן נון חוששים שזוהי ממקומה. ע"כ. ולא הבנתי הטענה, שכיון שהייתה מסורת בידם לקרוא יומיים הרי שמענין מינה שמסורת שלהם היא שהיה איזה ספק בדבר על אף שהייתה מבצר בימות יהושע. ושפיר אימא לך שבימות יהושע היה ימה חומתה, או שהיה ספק שישבה ולבסוף הוקפה. ושור"ר שיש לומר שצור לחוד ומבצר צר לחוד, וכן נראה כוונת תרגום ורש"י ורד"ק שם, וכן מפורש במלבי"ם שם. ועיי"ן רד"ק שמואל ב' כד, ובתרגום ורש"י שם. (וביהושע יט, לה ועיר מבצר הצדים צר וחמת רקת וכינרת, ובירושלמי מגילה א, א, הצדים כפר חייטא, צר דסמיכא לה. ואולי ייתכן שזו מבצר צר, וצ"ב), ויל"ע עוד בנקודה זו. ועכ"פ נ"ל שאין מקום לייחס להרמב"ם כללים כאלו כשלא דן כלל וכלל בטעם המסורת אלא דן רק בפרטי דיני הספקות].

¹⁷ כפי המשוער היישוב היהודי בלוד התקיים עד הכיבוש הצלבני. ר' בנימין מטודילא שעבר בארץ בתקופה הצלבנית (ד' תתק"ל בערך) מזכיר יהודי אחד צבע בלוד, וכלומר שהקהילה היהודית כבר פסקה בתקופה זו. בימי הביניים היה בתקופות מסוימות יישוב יהודי קטן בלוד, ואין לנו עליו הרבה פרטים. בתקופת הגר"י שוורץ היינו בסביבות שנת ת"ר לא גרו יהודים בלוד. ובספר חיבת ירושלים לר"ח הורוויץ, עמ' רמ"ז במהדור הנפוצה, 'זיכני ד' והייתי משובתי שבת בלוד, ואין שם יהודים בעוה"ר'. (המחבר עלה לארץ בשנת תקע"ז והספר נתחבר בסביבות שנת תק"צ). היישוב היהודי 'נתחדש עתה' בסביבות שנת תרמ"ה – תר"נ, ולא התפתח, ושנים לא רבות אח"כ נתבטל. (וראה בלוח אר"י לונץ, תרנ"ה, עמ' 21 'בלוד נוסד לפני שלש שנים קהילה קטנה אך אחרי זמן מצער נתבטלה, ושלוש המשפחות היושבות בה ילכו להתפלל וגם משתמשים בכל צורכי הקהילה מרמלה הסמוכה לה'. ע"כ. וכיון שהלוח יצא לאור בשלהי תרנ"ד הרי הכוונה כנראה שהקהילה נתייסדה בשנת תרנ"א. בלוח אר"י תרנ"ט עמ' כז כתב לונץ שאין בלוד יהודים כלל. וכך בלוח לשנת תרס"ב).

בתקופת השלטון הבריטי, משנת תרע"ח ואילך, היו מעט תושבים יהודים בלוד אך כנראה לא הייתה קהילה ממש. (ברישומי ממשלת המנדט משנת 1922 - תרפ"ב 11 יהודים, ומשנת 1931 - תרצ"א 28 נפש, וצ"ב אם היה מניין מיהודי המקום לפחות בחלק מהזמן. צוין שהיו יהודים נוספים בין עובדי הרכבת בלוד וחלקם התגוררו באוהלים וכדומה אך לא גרו בקבע במקום. בפרעות הערבים בתרצ"ו עזבו היהודים המעטים את לוד מלבד משפחות בודדות של פועלים שגרו בשיכונת הרכבת). היישוב היהודי התחדש שוב בשנות תש"ח תש"ט בעקבות עזיבת חלק מהערבים והעליה הגדולה מחו"ל. - ראה סיני (ק"י), עמ' רע"ד ואילך) על ההיסטוריה היהודית בלוד בכל התקופות ושם עמ' רפ"ג פרטים על תקופת המנדט. (וראה 'על אתר' י"ט עמ' 91 ואילך שהוסיף פרטים).

ומה שהזכיר הדברי יוסף את יפו הנה היישוב בה התחדש בימיו בסביבות שנת תק"פ כמדומה. ובברכ"י סי' תצ"ו ועוד מקורות מבואר שלא גרו יהודים ביפו ואכ"מ. (וראיתי מביאים שמדברי המחבר הגר"י שוורץ עצמו בתבוא"ה (עמ' מח ועמ' קסט) נראה שבבואו לארץ בשנת תקצ"ג לא הייתה קהילה יהודית ביפו ואכמ"ל). וקרוב לומר שהיה סבור שחידשו המנהג על סמך שידעו שכך היה המנהג הקדום, והיינו שחשב שהיישוב היהודי פסק שם תקופה קצרה בלבד ועוד הכירו המנהגים הקדומים ושוב וייסדום. ברם כנראה שבמצאות חידשו המנהג על סמך המנהג הכללי בערים העתיקות בלי ידיעה על מנהג קדום. ובשכס שהזכיר בדבריו אכן היה יישוב יהודי ונראה שהיה ידוע לו שנהגו שם יומיים וכמנהג הכללי בערים העתיקות בארץ.

התרחבה לכל הכיוונים רחוק לצייר שלוד העתיקה שמימות יב"נ אינה מיושבת. (והעיר שבעל דברי יוסף כתב שלוד לא נחרבה בכיבוש שני, ולכאורה עולה מזה שלוד לא חשש הדברי יוסף שזזה ממקומה). וראה בשו"ת יד נתן שם שהרחיב להביא הוראת הרבנים שהשיבו להרב בריזל ואת אשר השיבו לו בעניין לוד, ויובא בס"ד להלן. וכן הביא שם חלק גדול מדברי ר"י אליצור¹⁸ במאמר (תחומין, כרך ט, עמ' 367) שטוען שלוד שלנו היא לוד של חז"ל.

וראה בדברי ר"י אליצור שם שהאריך להוכיח ולהראות שמזמן חז"ל ועד לזמננו הייתה העיר לוד מוכרת וידועה במקומה זה, וחזקת הדברים שהיא לוד של חז"ל ונשארה בשמה ובמקומה עד ימינו, ואין להוציאה מחזקתה בלי ראיה. ויעויין שם על השיקולים השונים בזיהוי הערים העתיקות ועל ההבדל בין זיהוי של מקום שמעולם לא נעזב ולא נשתנה שמו ובין השערות היסטוריות בעלמא, וראה חלק מדבריו בהערה¹⁹.

כמו כן ציין להוכחות מגמ' המלמדות שלוד של ימינו נמצאת ודאי באזור שבו הייתה לוד של חז"ל. הנה מקומה של לוד הוא כמהלך יום מערבה מירושלים, וכמבואר במתני מע"ש פ"ה מ"ב, והיא יושבת בתפר שבין הגבעות שלמערב הרי יהודה ולשפלה שעד הים, ועיין בירושלמי שביעית פ"ט סוף ה"ב 'מבית חורון ועד אמאוס הר, מאמאוס ועד לוד שפלה, מלוד ועד הים עמק'. ע"כ. וזה מתאים למציאות הגלויה לעינינו. (וכן מבואר במקראות ובדברי חז"ל הקרבה והיחס בינה לערים אשר סביבותיה²⁰, שזה נותן לנו את מקומה בקירוב).

וכן הראה שם שמרחקי הדרכים בין לוד לערים אחרות שניתנו ע"י התרים את הארץ בדורות הקרובים לחז"ל מלמדים בבירור שהם עוסקים בלוד שלנו (או בשוב צמוד אליה), ועיין שם עוד.

ויש להוסיף שלא ידוע על שום מקום נוסף שנקרא בשם זה באיזו תקופה, ואין שום מקור שמזכיר שיש שני מקומות בשם לוד לא בדברי חז"ל ורבותינו קמאי ובתראי, ולהבדיל בין קודש לחול גם לא בשום מקור חיצוני. והנה העיר לוד הייתה עיר גדולה ומרכזית ומפורסמת כבר מזמן בית שני וכך

¹⁸ פרופ' ר"י אליצור נחשב כיום לאחד מגדולי המומחים בתחום זה של זיהוי המקומות העתיקים וכו', והוא שומר תומ"צ.

¹⁹ מתוך המאמר: 'במחקר הגיאוגרפיה ההיסטורית של א"י יש לחלק בין שני מיני ישובים: ישובים שהיו מפורסמים וידועים מעולם ונזכרו ונפקדו בשמם במשך כל הדורות; וכנגדם מקומות רבים שלא היו חשובים במשך הדורות, והמחקר יודע לזהותם עם המקומות הנזכרים בתנ"ך או בדברי הקדמונים עפ"י שמם שנשתמר בין הערבים בעדות על מסיח לפי תומו. ערים כגון יפו, עכו, חברון, שכם ובאר שבע מעולם לא נעזבו ומעולם לא נשכח שמם, והרי הם בחזקת אותו המקום הנזכר במקרא. ואין זה ענין של עדות אלא של דבר ידוע וקיים, כמו שארץ ישראל היא אר"י, וירושלים היא ירושלים וחשבון השבת שלנו הוא המשך של סדר הימים שהיה בימי משה. באלה מוטל עלינו רק לברר באיזה חלק של העיר הנוכחית היה התל של העיר הקדומה, הואיל ולפעמים ייתכן שבעקבות תהפוכות היסטוריות התרחק החלק המיושב בדורות המאוחרים ונפרד מן התל של ימות יהושע וכנ"ל.

בקבוצה השנייה נמצאים רוב הישובים המנויים בספר יהושע, ולפעמים גם ערים שהיו מרכזיות וחשובות בתקופות המקרא ואח"כ ירדו מגדולתן. כאן יש לחפש עפ"י עדויות הכותבים, דברי חז"ל ומקורות חיצוניים, יחד עם שימור השמות שהם עדות של מסיח לפי תומו "שמעט הוא מה שנשתנה שמם בין הישמעאלים" (לשון כפ"פ פ"י עמ' רמ"ה). זאת תוך הסתייגות בממצא הארכיאולוגי אשר לפי מצב המחקר כיום יש לו דרכים לזהות תל מקראי מלאכותי, ואף לקבוע תאריכים באופן כללי לפי סוג החרסים וממצאים אחרים.

גם בסוג זה נוכל פעמים רבות להגיע לזיהוי ודאי ללא פקפוק. זאת במקרה שיש התאמה מושלמת של שלושת הגורמים שהזכרנו, וכאשר כל אחד מהם הוא מובהק, דהיינו שהמקורות נותנים הנחיה מדויקת, השם נשמר היטב, והממצא הארכיאולוגי בהיר וברור. אולם בהרבה מקרים זיהוי כזה הוא מסופק, ואי אפשר לבנות על פיו הכרעה הלכתית.

...מבין שני סוגי הערים שהזכרנו למעלה, אין ספק שלוד שייכת לסוג הראשון, ז"א שהיא מערי א"י שהיו ידועות וקיימות בשמן בכל הזמנים. מחברים אין מספר, יהודים נוצרים ומוסלמים, עברו בה ומוזכרים אותה. השאלה שצריכה להישאל היא אם יש בטחון גמור שהעיר במקומה היום כוללת בשטחה את העיר שמימות יהושע. לדעתי התשובה לשאלה זו היא חיובית בלי ספק, כפי שאנמק בהמשך. ע"כ מדברי ר"י אליצור שם. [וראה שם עוד על הזיהויים ע"פ דימוי שמות וכדומה: 'שכיח הדבר שהשערה לא מבוססת מוצגת כדבר שאין בו ספק'. ע"כ].

²⁰ מבואר בדברי חז"ל שלוד היא מהלך יום למערב ירושלים ונראה מדברי חז"ל שהייתה דרך ידועה ביניהם, שיש דרך מלוד ליבנה ומלוד לקיסרי, (ובמקום אחר מוזכר שהדרך מקיסרי ללוד היא איסרטיא, וכפי שהייתה בין קיסריה ללוד ואכמ"ל), וכן שריב"ל הלך מלוד לבית גוברין לרחוף בשביעית (ולא הייתה קרובה כ"כ אבל הייתה דרך ישירה וסלולה ביניהם וכנראה היא הייתה העיר הנוכחית הקרובה ללוד), מבואר היחס בינה לאמאוס ובית חורון ושהיא בתחילת העמק שעד הים (הכוונה למישור שממנה עד הים וקרוי בפנינו שפילת החוף).

עוד נראה במקראות ובחז"ל שלוד סמוכה לאונו ונראה שהיא סמוכה לחדיד ומבואר במשנה שכפר טבי עומד במזרח לוד, והמקומות האלו מזהים אלא שהזיהוי אינו מוחלט. [הכפ"פ ז"ה את חדיד בכפר בשם דומה (חדתא) שהיה בזמנו ותיאר את מקומו, וגם כיום יש במקום שתיאר הכפ"פ חורבה בשם דומה. אונו היא כנראה המקום הקרוי כפר עאנה ואם כי יש קושיה מצד המרחק ללוד שנוכח בגמ' אבל הדעת נותנת שזוהי אונו ומדדו מהשדות או שיש איזו ט"ס, ואכמ"ל. (בזמן הגאונים היה מקום שהיהודים קראו לו אונו, וכפי הנראה היינו מקום זה, וימ"ק להוסיף ולברר נקודה זו. הכפ"פ שם הביא את הגמ' שאונו ג' מילין מלוד ולא כתב דבר בעניין הזיהוי, וייתכן שזיהה כפי המסתבר ולא נכנס לשאלת דיוק המרחק וצ"ב). כפר טבי לא ידוע וכתב ר"י אליצור שבדרמ"ז לוד, היינו בין לוד לירושלים, יש חורבה ששמה 'חירבת כפר טאב', ונראה שזהו כפר טבי].

בכל הדורות הבאים (עד לזמנים שכבר יש לנו ידיעות מדויקות), כנראה מדברי חז"ל²¹ ולהבדיל כך ידוע ממקורות חיצוניים²², וברי שאין עיר כזו מתחלפת בקלות עם מקום אחר. ואכן כך מוסכם על כל המומחים כדבר פשוט²³. (וראה מה שנתבאר לעיל לגבי החשש שמא העיר זזה מעט ממקומה הראשון).

ולעיקר הנידון אם סתם ערי הארץ עומדות במקומן הרי הכפוף בכל ספרו הניח שסתמא שהן במקומן, (ואולי הוא רק בערים ששמן לא נשתנה ושהן באזור שבו היו הערים הקדומות). וכן יש משמעות ברמב"ן שהיה פשוט לו שסתמן של הערים שעל מקומן הראשון הם יושבות²⁴. וכמו כן

²¹ אמרו במדרש (ילק"ש צפניה תקס"ז) מן המשנה זו לוד שהיא משנה לירושלים (ובפסק"ר הגירסא 'שהיתה משנה לירושלים'). ולמדנו לחשיבותה של לוד מימי קדם. וכן מוזכרת היא הרבה בדברי חז"ל וכמה וכמה תנאים ואמוראים גרו בה, וברור שהייתה מהחשובות והידועות בערי הארץ. ובפסיקתא רבתי (מהדו' איש שלום, פיס' ל"ב) 'אמר לו לך והראה לרבי יהושע בן לוי אלו אבני כדכד, והוא יושב במדינה הגדולה בלוד'. ע"כ. ובירושלמי ב"מ פ"ו 'ואינסיבת אנגריא ללוד', ולכאורה היינו שהייתה עיר מרכזית של השלטון הרומי. (בירושלמי תרומות פ"ח ה"ד 'ערק ואזיל ליה ללוד גבי ריב"ל אתון ואקפון מדינתא אמרו להן אין לית אתון יהבון ליה לן אן מחרבין מדינתא' וכו'). ומשמע שהייתה עיר גדולה.

²² כפי הידוע בהיסטוריה לוד הייתה מעולם עיר מרכזית וחשובה, ועוד לפני החורבן (בשנת 48 לפנה"ס, שהם כ-118 שנים לפני החורבן) הייתה העיר נחשבת אצל הרומאים כבירת טופורכיה – עיר מרכז למחוז, ומקומה היה מעולם בצומת של דרכים חשובות וכפי שיתבאר להלן. וכן היא מוזכרת בספר 'גאוגרפיה' של תלמי – בטלמיוס שחי בזמן התנאים והכניס בספרו את הערים החשובות, ומוזכר שם מקומה במעלות שזה מלמד על המרחק שלה מירושלים. (וצ"ב אם ייתכן שזו הוספה). כ-130 שנה אחרי החורבן נתנו לה הרומאים מעמד של 'פוליס' שהיו נותנים לערים הגדולות והחשובות וקבעו שמה 'דיוספוליס', והיה ידוע לכל ונכתב בספרים ובמפות וכו' שזוהי לוד, ולפי מנין השנים היה זה בערך בתחילת זמן האמוראים. והדעת נותנת כדבר פשוט שלוד המוזכרת בגמ' כמק"ח מימות יב"נ היא העיר הגדולה הידועה בשם זה באותם דורות.

בתקופה הרומית-ביזנטית (היינו במשך קרוב ל-600 שנים אחרי החורבן שהייתה העיר בשלטון רומי וביזנטיון) הייתה קיסריה בירת המחוז אבל גם לוד הייתה עיר חשובה וידועה ששימשה כמרכז לאזור החקלאי שסביבה, והייתה מקום מושב קבוע של בישופים של המינים הנוצרים שהשתתפו בוועידות המפורסמות של דתם והנוכחים בספרים בשמותם ובדבריהם וכו'. עוד יש לציין לדוגמא כי בספר מפורסם על זיהוי המקומות בארץ שחובר ע"י גוי (אנונימסטיקון, המחבר (אבסביוס) חי בארץ ומת קרוב לשנת 339 - ד' אלפים צ"ט, כ-270 שנה אחרי החורבן), הוא מציין על כמה מקומות שהם בנפת לוד וכדומה, וכלומר שזיהוי לוד היה מוכר ומפורסם וכשרצו לתאר מקום בלתי ידוע תיארו אותו ביחס ללוד הידועה. וכן מתרגם התנ"ך ללטינית (הירונימוס, מת בשנת 420 - ד' ק"פ) מזכיר בספריו את לוד כמקום ידוע ומדבר על היהודים שבה. הוא מציין כי הקיסר גאלוס בן זמנו דיכא את היהודים 'הרג אנשים לאלפים רבים ואפילו טף, ואת עריהם דיוקסריה טבריה ודיוספוליס (-ציפורי טבריה ולוד) ועוד רבות אחרות העלה באש'. ע"כ. והנה מנה את דיוספוליס היא לוד בין ערי היהודים העיקריות.

במפת מידאב מסביבות ד' שכ"ה ניכרת הבחנה בין ערים גדולות לבין כפרים וכדומה, ולוד מופיעה כדרך הערים המרכזיות. (ומצויין שמה הכפול, 'לוד וכן לידאה היא גם דיוספוליס', והנה הקדימו את השם לוד בשתי צורותיו לשם הרומאי הרשמי שכנראה לא התקבל כ"כ אצל יושבי הארץ אף בתקופה זו). עם הכיבוש המוסלמי של הארץ נכנעה העיר לפניהם ללא קרב (בשנת 636, ד' שצ"ו). לאחר הכיבוש חזרו להשתמש בשם לוד, והעיר שימשה כעיר הבירה במחוז עד הקמת רמלה הסמוכה כ-80 שנה אחר כך. בתקופה הצלבנית הייתה לוד מהערים החשובות ביותר שלהם בגלל קברו של אותו עכו"ם שלקחו להם לפטרון וקראו שם העיר על שמו כזכר לעיל, וגם בהיותה סמוכה לדרך מנמל יפו לירושלים, והיא מוזכרת כסדר במקורות ההיסטוריים השונים עם פרטים על הנעשה בה ובסביבותיה.

וראה לעיל לגבי דברי הכפוף שהרחבנו קצת על המבנים המפורסמים בלוד ועל חשיבותה מאותם תקופות ועד לימינו. [ועיין באיגרת בעל השל"ה על זיהוי הכותל המערבי וגבולות הר הבית לעניין הלכה (על במתי ארץ הצבי' עמ' 150 ואילך), 'אע"פ שהייתה ירושלים הולכת ל[מ]ממלכה ל[מ]מלכה מ"מ לא נפסקה הקבלה והידיעה (-ומוזכר את הכותל שנשבע לו הקב"ה וכן הר הבית והר המשחה וכו') הכל מסומן וברור לעינים... כולם גלויים להאומות והמבדיל (-ולהבדיל) לאומה ישראלית, והדברים מקובלים ונראים עין בעין, וכולם בשמות הראשונים נקראו אף להאומות מאומה לאומה... ע"כ. והיינו שיש לשמור על הרציפות במסורת של יושבי הארץ יהודים וגויים על האתרים השנים בירושלים].

לוד העתיקה של ימינו (היינו העיר הערבית שלפני ההרחבה שמשנת תש"ח ואילך) שהיא לוד של תקופת רומי וביזנטיון וכו' מכילה שרידים הן מאותם תקופות והן מהתקופה הכנענית מימי השופטים ומתקופת בית ראשון ושני. (וראה להלן מקור שגם מצאו בה שרידי חומות מהתקופה הכנענית).

²³ יש להדגיש שאצל כל המומחים ברור, ע"פ ממצאים, שלוד יושבת בסביבות אותו מקום מימי יב"נ ואף מימי האבות הק' וקודם לכן, ונחשבת לעיר מהעתיקות ביותר בארץ. (לדבריהם הממצאים בחפירות מראים בפירוש שעיך היישוב בתקופות קדומות היה ב'ית לוד' המתחיל סמוך לאפיק נחל האילון הסמוך ללוד ונמשך לתוך לוד העתיקה, ואח"כ התרחב והתפשט, וחלק מהיישוב המקורי הסמוך לנחל ננטש. והנה התל מגיע לתוך תחומי לוד העתיקה, היינו לוד הערבית שלפני שנת תש"ח הנכללת בתוך העיר לוד של ימינו, ומוצאים כסדר בתוך העיר שרידים המיוחסים ע"י מומחים לתקופה של ימי יב"נ וקודם לכן. וכן שכונת נוה ירק היא על מקום התל, ולמעשה רוב התל מיושב כיום). ואין מן המומחים מי שחולק בזה. ואמת שיש מקום לבדוק אחרי טענותיהם וראיותיהם ולפעמים מציגים השערות בעלמא כאילו הם עובדות וכדומה, אבל אין טעם להתעלם מהדברים, ויש שהוא בגדר אומדנא דמוכח. – באיזור התל נערכו חפירות רבות וכן נערכות חפירות נוספות מידי תקופה לצורך אישורי בניה וכדומה, ויש שם ממצאים רבים מימות יב"נ וקודם לכן.

²⁴ בפירוש הרמב"ן לתורה בראשית לה, טז הכריע שהנכון ש'כברת ארץ' מתפרש לשיעור מהלך ארץ מן הבוקר עד לעת האוכל. ושוב הוסיף על זה 'זה כתבתי תחילה ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם שבח לקל הטוב והמטיב ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל, והנה הוכחש הפירוש הזה'. ע"כ. ואם יש מקום לומר שהערים אינם על מקומם אף הוכחש הפירוש. הא למדת שהיה פשוט להרמב"ן שחזקת הערים שעל מקומם הראשון הם יושבות, וראויה עובדה זו להכחיש פירוש שהוא הנכון יותר מצד הפשט. [ובהמשך דבריו שם 'וכן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה, אבל הרמה אשר לבנימין רחוק ממנה כארבע פרסאות והרמה אשר בהר אפרים (ש"א א א) רחוק ממנה יותר משני

מצאנו בברכי יוסף שממשמעות דבריו נראה שהניח בפשטות שלוד שלנו היא לוד של חז"ל ושכן הוא גם ביבנה וביפו²⁵. וכן בתוסי' יו"ט (שביעית ו,א') לגבי עכו וכזיב הניח בפשטות שדבר ודאי הוא שהערים עומדות במקומן הראשון²⁶.

שרידי חומות עתיקות

ה) לגבי שרידי חומות עתיקות בלוד שלנו, שיש מעריכים שהם מקודם ימות יב"נ, יעויין הערה²⁷.

הוכחה מהדרכים העתיקות שהוזכרו בדברי חז"ל

ו) כבר הבאנו שבמאמרו של ר"י אליצור הזכיר את מרחקי הדרכים מהערים שבסביבה ע"פ מפות וספרי מסעות שנכתבו במהלך הדורות וכו' והוכיח מהם שלוד יושבת על מקומה הקדום מעולם. נראה להוסיף שהדרכים הללו ראויות להוכיח ולברר את דיוק מקומה של לוד עכ"פ בקירוב גדול, וכדלהלן. [ואילו באנו לפקפק במקובלות מכוח זה הרי היה ראוי לדון מה המשקל המדויק שאפשר לתת לראויות כאלו, אבל כבר הקדמנו שכך מבואר בכפ"פ וכ"מ מהרמב"ם, ויעו"ש שהאחרונים שעסקו בזה הסכימו שזו העיר לוד הנזכרת בחז"ל ודנו רק אם היא במקומה המדויק. וטוב ויפה לנו לעסוק לסייע להוראת הראשונים והאחרונים ולקיים דברי חכמים].

הנה הוזכרו בדברי חז"ל דרכים המובילות מלוד לערים אחרות, ודיברו על הדרך מלוד לירושלים ומלוד ליבנה ועוד. והנה הדרכים הראשיות העתיקות קיימות עד ימינו וקשה מאד להסיטם ממקומם כיון שהם תלויים בתנאי השטח וכו'. וזה דבר פשוט אצל העוסקים בתחום זה. כידוע עסקו הרומאים בסלילת הכבישים בארץ והדרכים המרכזיות בתקופת שלטון רומי היו רחבות וישרות ומרוצפות באבנים וכו', וכן הוא בדרכים אלו.

ואחרי שהדרכים העתיקות מגיעות ללוד שלנו, וגם המשך מסלולם ידוע והוא קיים ועומד כפי שהוא מתואר בדברי חז"ל, הרי זו ראיה חזקה מאד שלוד שלנו היא לוד של חז"ל. (יש מהדרכים הללו שעד לתקופתנו השתמשו בהם, ורק בעקבות כלי הסלילה הממוכנים המצויים כיום שינו התוואי, ויש מהדרכים שמשמשים בהם גם כיום הזה וסללו את הכבישים החדשים בתוואי העתיק)²⁸.

ונציין כמה מהמקורות.

מצאנו בדבריהם (איכה רבה פר' א' ופר' ב') שהייתה דרך מירושלים ללוד, ואמרו שגררו בעקבי הסוסים מירושלים ועד לוד. ונראה מזה שהייתה דרך ידועה שהוליכה מירושלים ללוד באופן ישיר, ולא שרק הייתה אפשרות לעבור דרכה ללוד. וכפי הידוע כיום אכן היו שני דרכים מלוד לירושלים ששרידיהם קיימים עד היום. (דרכים אלו מוזכרות גם בספרים קדמונים מדורות הסמוכים לחז"ל ומהם שנזכרות כבר בספרי יוסף בן מתתיהו שחי בזמן החורבן). אחת היא דרך בית חורון מלוד

ימים'. ע"כ. וגם דברים אלו נכתבו בהנחה פשוטה שחזקת הערים שעל מקומם הם יושבות). ומסתברא שכל זה בערים הידועות שהיו מיושבות תמיד ושמן עליהן ולא בכל כפר ששמו דומה לשם ידוע, ואכמ"ל.

²⁵ בברכי יוסף או"ח סי' תצ"ו סק"ט 'בעיר יפו ת"ו הסמוכה לעיר קדשנו ירושלים ת"ו אם יתישבו בה ישראל או יבא איש וביתו מחו"ל לארץ ואתרמי להו לעשות י"ט ביפו, יש להסתפק אם יעשו יום אחד, כיון שהיא ארץ ישראל וקרובה ליבנה ולוד מאד, ולירושלם מהלך יום ומחצה הן חסר. ע"כ. (ועו"ש שהביא הרבה מקורות על תנאים ואמוראים שגרו ביפו. ויש להוסיף שמצאו ביפו הרבה מצבות מזמן חז"ל עם כתובות חקוקות עליהם המעידות שהמתים הם יהודים, וניכר שהיה שם ציבור יהודי גדול). ומתוך הדברים ניכר שהניח שהן ירושלים והן יפו ויבנה ולוד יושבות על מקומם.

²⁶ בתויו"ט שם 'פירש הר"ב כזיב משוך כלפי הצפון לצד מזרח.. וכן פי' הר"ש, ודברים הללו וכן מה שכתב בכאן דעכו יושבת ברבוע של ארץ ישראל במקצוע צפונית מזרחית קשה, שמצאתי בספר כפתור ופרח בפ"א ששלשתן על שפת הים המערבי הם, והמחברו כאשר העיד על עצמו הוא עד וראה... וכתב דעכו וכזיב ואמנה שלשתן על הים המערבי של ארץ ישראל.. וא"א להכחיש המציאות, וכל דבריו ז"ל בחקירה רבה כאשר אמר וכמבואר מספרו שבחיפוש רב בדק המקומות עד שידע אנה הם אחת לאחת'. ע"כ. ועיי"ש.

²⁷ בערך 'לוד' באנצ'י 'המכלול' (מקורו בויקיפדיה) נכתב בתוך תיאור ההיסטוריה של לוד בתקופת הכנענים 'לאחרונה נתגלו בלוד שרידי חומות המתוארכים לתקופה הכנענית, ומתנהלות בעיר כמה וכמה חפירות של רשות העתיקות'. ע"כ. וצריך בירור בפרטי הדברים.

יש לציין כי במפת מידבא (נעשתה בתקופה הביזנטית בסביבות שנת 565 – ד' אלפים שכ"ה) מצוירת לוד ללא חומה סביבה, ונראה באותה תקופה הייתה עיר פרזית. ברם במטבעות של העיר לוד מימי חז"ל מופיע (בתוך סמל של איזה ע"ז) גם סמל של חומה, וייתכן להבין מזה שבזמן חז"ל הייתה חומה ללוד, אך אינו מוכרח. (ראה רוזנפלד, לוד וחכמה בימי המשנה והתלמוד, עמ' 81).

²⁸ יש לציין שבהמשך הדרך יש אתרים שיש בהם שרידים ברורים מהתקופה הרומית, אבל במרחב הסמוך ללוד כנראה אין שרידים כאלו, והאומד שבדברינו הוא מפני מקום הדרך באופן כללי. (שאלתי מומחה אם יש שרידים מוכחים סמוך ללוד וכתב לי שכפי הזכור לו בלי בדיקה בספרים הרי במרחב של לוד אין שרידים).

לירושלים, שחלק ממנה הוא התוואי של כביש מס' 443 כיום, והשניה היא מיפו ללוד ומשם לירושלים דרך אמאוס (סמוך ללטרון) שכיום תואמת בחלקה את כביש מס' 291.

וכן מצאנו בדבריהם (שם) שהיה בירושלים שער מערבי הפונה ללוד (ורבי"ז ביקש מאספסיינוס לפתוח את השער הפונה ללוד לכמה שעות ולא לגעת לרעה ביוצאים בו), ונראה מהדברים שהיה שער שזה היה תיאורו ושמו הידוע, וקרוב שזהו השער שממנו יצאה הדרך מירושלים ללוד, וראה הערה³⁰.

עוד מוזכר בדברי חז"ל שהיו חכמים באים מיבנה ללוד ושברך הקבילו פני ר' יהושע בפקיעין, (תוספתא סוטה פ"ז ה"ו, תוספתא ידים פ"ב ה"ז, ירושלמי חגיגה א, א). ובפשוטו היינו שהייתה דרך המוליכה מלוד ליבנה. וגם דרך זו הייתה ידועה בכל הדורות וידועה גם כיום. (מקומה של 'פקיעין' אינו ידוע אבל משערים אותו ע"פ חז"ל זה, ואכ"מ).

וכן הוזכרה דרך המוליכה לאמאוס וממשיכה ללוד ומשם לקיסרי, יעויין באבות דר"נ (נוסח ב' פרק כ"ז) 'מעשה בחמר אחד שבא אצל הלל הזקן... אמר לו בכמה אתה משכיר לי חמורך מכאן ועד אמאוס אמר לו בדינר, עד לוד בכמה אמר לו בשנים, עד קיסרין בכמה אמר לו בשלוש'. ולפי העניין נוח לפרש שעמדו בירושלים ואמר לו מכאן עד אמאוס בכמה ועד לוד בכמה ועד קיסרין בכמה. והנה הדרך מירושלים ללוד דרך אמאוס הייתה ידועה בכל הדורות וידועה גם כיום, וראה לעיל. וכן במה שמבואר שם שהדרך ממשיכה לקיסרין (סתם קיסרין וקיסרי בחז"ל היינו העיר הקרויה כיום קיסריה), הרי המסלול הזה ידוע על פי הדרכים העתיקות הידועות לנו כיום, וראה הערה³¹.

ובאדר"נ א' פכ"ה 'לאחר שבת בא רבי עקיבא ומצאו (-את ר' אליעזר לאחר פטירתו) באריסרטיא³² שבא מקסרי ללוד'. ע"כ. והנה הכפ"פ פרק י"א דן שמא בביטוי קיסרי כאן הכוונה לעיר עקרון שהיא יותר סמוכה ללוד, ויל"ע שם מה מסקנתו. ולפי המקובל יותר שהכוונה לסתם קיסרי שבדברי חז"ל (שהיא קיסריה שלנו) הרי הכוונה לדרך הידועה והמרכזית שמקיסרי ללוד דרך אנטיפטריס³³ (סמוך לראש העין, וראה בהערה לעיל).

[וכן הזכירו במגילת תענית פ"ט ששמעון הצדיק פגע באלכסנדר מוקדון באנטיפטריס (-שמה של אנטיפטריס בפי חז"ל), והיינו שהלכו שמעון הצדיק ומלווי באותו הלילה בדרך שמירושלים לאנטיפטריס. ונראה שהליכתם הייתה בדרך זו שהיא הדרך המובילה מירושלים ללוד ומשם לאנטיפטריס³⁴].

והנה הדרכים העתיקות מופיעות גם במפות דרכים ובספרים קדומים מאד שהרבה מהם הביא ר"י אליצור שם, ומבואר מהם שלוד יושבה על צומת דרכים חשובה ויצאו ממנה דרכים ראשיות למזרח (בית חורון ומשם לירושלים) למערב (יפו) לצפון (אנטיפטריס ומשם לקיסריה וכו') ולדרום (בית גוברין וכו') ועוד, וקשה מאד להזיזה ממקומה³⁵.

²⁹ מיפו ועד סמוך למלה הדרך עוברת בתוואי של כביש מס' 44, מרמלה עד לטרון בתוואי כביש 424, ומשם בסביבות התוואי של כביש 1 דרך מוצא לאזור גבעת שאול ומשם לרחוב יפו עד לשער יפו. (ראה באנצ'י על כבישים אלו והדברים מופיעים במקורות רבים. עד למלחמת העולם הראשונה הרבה מהדרכים בארץ התאימו כמעט במדויק לדרכים העתיקות).

³⁰ כפי המקובל בהיסטוריה הדרך מירושלים ללוד דרך בית חורון, שהייתה הדרך העיקרית מירושלים לאזור שפלת החוף, יצאה מהשער הצפוני של ירושלים. גם הדרך הפונה ליפו עברה בסמוך ללוד (במקום שעליו הקימו שנים רבות אחר כך את העיר רמלה) והיה מעבר ממנה ללוד ונחשבה גם היא כדרך מירושלים ללוד. דרך זו יצאה מהשער המערבי הקרי בפניו שער יפו. ובאיכה רבה (פרשה א') 'לפילי מערבאה דהיא אזלא ללוד', פילי הוא שער, ומדובר כאן על השער המערבי.

³¹ כידוע הייתה דרך עתיקה מירושלים ללוד וליפו דרך אמאוס. וכן הייתה 'דרך פנימית יותר, מקיסריה לבאר שבע דרך אנטיפטריס, לוד (שנקראה דיוספוליס), בית גוברין (שנקראה אלבתרופוליס), משם עלתה לחברון וירדה לבאר שבע. ע"כ. ('הדרכים הרומיות בארץ ישראל' ב'המכלול'). וכנראה בתקופה שרבו המגיעים לארץ דרך נמל קיסרי, היה מסלול ידוע מירושלים לאמאוס, ללוד, ומשם בדרך הנ"ל לקיסרין.

³² היינו דרך הרבים הסלולה, ובלשון חכמים בדרך כלל 'אסרטיא' או 'אסרטיא'. ויעויין בבבלי סנהדרין ס"ח, א' 'למוצאי שבת פגע בו רבי עקיבא מן קיסרי ללוד'. ע"כ. וגם מנוסח זה משמע כן, ובפנים הבאתי הנוסח שבאדר"נ שמפרט יותר. (ויש להעיר שעצם הדבר שהזכירו שהיה באיסרטיא היא סיבה לפרש דמייירי בדרך שבין קיסריה ללוד שהייתה דרך סלולה וגדולה שסללו הרומיים).

³³ בדורות קדם קראו אנטיפטריס או אנטיפטריס למקום הידוע כיום בשם כעין זה סמוך לראש העין ולמקורות הירקון. (והיא עיר שבנה הורדוס ע"ש אביו וכפי המשוער הוא בסביבות מקומה של אפק הנוכרת במקרא). ומבואר בגמ' שנחשבה כגבול ארץ יהודה (וכן אמרו מגבת ועד אנטיפטריס כשכנראה הכוונה לכל החלק הדרומי של ארץ ישראל עד סוף ארץ יהודה).

³⁴ ואמרו שם שכל הלילה היו מהלכין וכו', ומשמע שכל אחת מהקבוצות הלכה חצי הדרך עד שנפגשו. וצ"ב מהיכן הגיע אלכסנדר והאם ייתכן שהגיע מאזור קיסריה. שהרי אנטיפטריס היא בערך באמצע הדרך בין קיסריה לירושלים, ואכ"מ. (קיסריה נבנתה ע"י הורדוס על מקומה של 'מגדל סטרטון' שהיא עיר קדומה).

³⁵ בחלק מהדרכים יש אבני מיל של מלכי רומי מתקופות קדומות המציינות את המרחקים לערים השונות, והוזכרו כבר בדברי חז"ל יעויין בילקוט שמעוני דברים תתק"ז.

והנה לעולם ייתכן לטעון שמא בכל זאת לוד זזה מעט בכמה עשרות או מאות מטרים, וכבר כתבנו בזה לעיל אות ג'³⁶. ועיקר דברינו כאן לבאר היטב את ההוכחה שיש מהדרכים העתיקות לעיקר מקומה של לוד.

ההכרעה למעשה בלוד ומה שהורה והנהיג הרב אורטנר זצ"ל

ז) בשו"ת יד נתן שם הביא הרב אורטנר הוראות שניתנו לתושבי לוד ואשר השיבו לו עצמו, והעולה שלמעשה הורו לו לנהוג בלוד כדין ערי הספקות שקוראים ב"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה וכו'.³⁷ ויעויין בשו"ת יד נתן חלק ג' (סי' ל') שהרחיב לדון בפרטי ההנהגה הראויה במצב מיוחד זה שאינו ספק ממש אלא דבר המסתבר ונוטה לודאי, וכתב דעתו בזה שיש לומר על הניסים בשני הימים ולקרוא בתורה בשני הימים ועוד. וכן השתדל למצוא מי שיוציא הרבים בברכה בט"ו³⁸, ועיין שם שפרס השמלה מילתא בטעמא, ואכ"מ לבאר פרטים אלו.

ועיין שם שהביא מבעל תיקון יששכר שהב"י הסכים שקהילת המוסתערבים (שהם תושבי הארץ מדורות קדמונים) שנהגו לקרוא בתורה בשני הימים בצפת (שלא כמנהג קהילת העולים מספרד) שפיר עבדי, ושכל קהילה תמשיך במנהגה³⁹. והנה צפת היא מהערים

[וראיתי במאמר מאת חיים בן דוד (פרופ' שומר תורה ומצוות מומחה לתקופה הרומית) שבספר על הדרכים הרומיות מיפו לירושלים (באנגלית, פישר איזק ורול 1996) נכתב שנמצאו כיום 11 אבני מיל ב-7 אתרים בדרך שמירושלים ללוד דרך בית חורון, ו-18 אבני מיל ב-5 אתרים בדרך מירושלים ללוד דרך אמאוס. מתוך אבני המיל שבדרך זו שני אבנים נושאות את שם הקיסר מרקוס אורליוס משנת 162 למנינם היא שנת ג' אלפים תתקכ"ב, בימי התנאים ופחות ממאה שנה אחרי חורבן הבית, ואבן נוספת ועליה שם הקיסר מקסימינוס תראקס מהשנים 235-238 למנינם (ג"א תתקצה-תתקצח) פחות מ-200 שנים מהחורבן, בחיי רב ור' יוחנן. ובמקור אחר ראיתי מידע על 3 אבני מיל בדרך אנטיפטריס לוד ועל אבן מיל אחת בכביש לוד שכם]. - עוד על הדרכים העתיקות ראה לדוגמה בספר 'ציפורי' (מאת יהודה נאמן, עמ' 71 ואילך, ובמקורות שציין שם. הספר נמצא באוצר החכמה).

³⁶ ונתבאר שם שאילו היה כן היו שרידים לעיר, ומקום שהייתה בו עיר גדולה ובתים וחצרות וכו' הרי זה ניכר מאד. ובעובדה דידן אכן יש שרידים של עיר שלימה מימי קדם והם בחלקם בתוך העיר שלפנינו, ויש להם גם המשך מחוץ לעיר בהמשך אחד. ולאידך אין מקום נפרד סמוך ללוד שראוי להיות מקומה של לוד הגדולה. ונראה שבכא"ג אין לחשוש כן. כל זה מלבד שגם אם כן הוא הרי נכנסנו לדין סמוך ונראה לכרך שחרב, ונתבאר במקומו.

³⁷ ראה שם מכתב (משנת תשכ"ב) החתום ע"י הגר"ז מיינצברג מירושלים, והרב קוטנר והרב אבוחצירא (רבני לוד ורמלה) שבו הם מורים לתושבי לוד לעשות יומיים. ומוזכר בדבריהם שמכבר נהגו כך היהודים שגרו קרוב ללוד. (וכ"ש 'כהיום... שבשטח לוד בעצמו וגם בסביבותיו דרים מאחב"י לאלפים ורבות כן ירבו, בודאי שמחויבים לדקדק על זה ביותר. ע"כ. ונראה כוונתם שבמצב זה מתחזקת הרבה ההסתברות שלוד העתיקה מיושבת). - וראה לעיל שם שבע"פ אמר הגר"ז מיינצברג שאם היה כוח בידנו להוראה כזו היה ראוי לעשות רק בט"ו. וכן הביא תשובה שהשיב לו הגר"ז אלישיב בשנת תשל"ו שדין לוד כדין שאר עירות השניות וקורין ב"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה יוכיח הוא המנהג, ע"י בלוח א"י להגרמייט ז"ל. ע"כ. וכשדן לפניו מכוח עתיקות שמצאו בתחומי לוד ושמומחים מעריכים שהם מקודם ימות יב"י השיב לו שאף אם ברור לו לחלוטין שלוד שלנו היא לוד שמימות יב"י, מ"מ 'כיון דכבר נהגו פורים בשני הימים יש להמשיך כך משום המנהג שנהגו'. ע"כ. ועי"ש שהביא תשובה שהשיב לו בעל המנחת יצחק (ונדפסה במנח"י חלק ח', ס"א), וקריאה לתושבי העיר לנהוג יומיים מבעל יביע אומר.

³⁸ הנה דעת הגר"א (באור הגר"א תרפ"ח סעיף ד') והפמ"ג (תרפ"ח מ"ז, ד') ועוד שכן ט"ו שקרא ב"ד יצא ידי חובתו, וע"פ הירושלמי. ונמצא שגם אם זו עיר מוקפת מימות יב"י הרי הברכה ב"ד אינה לבטלה והקריאה היא קריאה של מצוה. ואמנם הלכה זו שנויה בפלוגתא, והפמ"ג (תרפ"ח) ועוד נקטו שאינו יוצא ב"ד. (ובפשוטו הוא לכה"פ מחלוקת ראשונים וברשב"א וריטב"א יש משמעות שלא י"ח ואכמ"ל). ועיין מ"ב תרפ"ח סק"ח ובשעה"צ אות ח' שנראה שמוצדד כהגר"א ופמ"ג אבל לא כתב הכרעה גמורה. ובס"ק י"א לגבי ספקות כתב שדיעבד יצא ב"ד, ויל"ע אם כוונתו להכריע כן גם בוודאות, ויל"ג בזה ואכמ"ל. ולכאורה נכון עכ"פ לחוש להשיטות שאינו יוצא ידי חובתו. (ובאמת שבלאו הכי דין הספקות לקרוא שני ימים ולא סמכו על זה שדיעבד י"ח כדי שלא לעקור זמן ט"ו מן הספקות. וכוונת דברינו כאן לומר שבכגון נידון דידן חמור טפי וטפי). - במרכבת המשנה מגילה פ"א ה"י נראה שדעתו שכוונת הירושלמי שחייב לחזור ולקרוא בט"ו אלא שאם לא חזר וקרא יצא, ולכא"ו סתימת דברי הגר"א ופמ"ג משמע דסברי רבנן שדיעבד אינו מחוייב לחזור ולקרוא בט"ו כי אם בערי הספקות שלא לעקור יום ט"ו, ויל"ע.

ועוד, שכל זה לגבי קריאת המגילה אבל שאר מצוות היום אין בני עיר המוקפת מקיימים ב"ד. (ובחידושי ר' מאיר שמחה בעל אור שמח מגילה ד, א' ידע דמשטה ושמחה בודאי לא יצאו אם עשה ב"ד דעיקר מנוחתם הוה בט"ו, רק בקריאה קורין על הנס שאירע להם גם ב"ד, ודוק'. ע"כ). והנה אם לא נקפיד על קריאת המגילה בט"ו ככל משפטיה הרי ברור שייגרם זלזול בקיום מצוות היום בט"ו. ובשאר מצוות היום אין חשש ברכה לבטלה, ואין מניעה הלכתית מלקיימם יומיים בכל חומר הדין, וראה במאמרי הרב אורטנר שם.

ונוסף עוד לזה שהרי אינו נכון לבן כרך לצאת ב"ד. ויל"ד אם הוא בגדר איסור כשאפשר או בגדר מצוה כתיקונה וכו', ועכ"פ ברור שצריך לקרוא בזמנה, וכ"ש שאין לעקור זמן הקריאה הנכון מכל וכל. (ואמנם אחרי שיצא דיעבד צ"ב אם לקרוא שנית בט"ו הוא תיקון לזה, ברם יעויין לקמן בהוספה א' שנראה מהפוסקים שיש בכך תקנה). ועכ"פ הרי דין הספקות לקרוא שני ימים, ונחלקו אם הוא חיוב גמור או כחסידות, וכאן שהדעת נותנת שבאמת היא עיר מוקפת הרי הנכון לחזק הקיום בט"ו ככל אשר תמצא ידינו.

³⁹ עי"ש שקהילות 'התושבים הקדמונים' באר"י נהגו להעלות לס"ת ולומר על הניסים גם ביום השני, וכן קהל המערביים (היינו עולי מרוקו מהקהילה הקדומה שלפני בוא המגורשים מספרד) שהיו עימם קהל אחד ומתפללים יחד, וקהילות הספרדים נהגו שלא לקרוא בס"ת ביום השני (ונראה שם שהיו אומרים על הניסים). ואירע שהשי"ץ היסס

העתיקות בארץ שנהגו בהם דין ערי הספקות, וספק שלה קלוש טובא ביחס ללוד, ומעתה כ"ש שמותר ונכון לנהוג כך בלוד.

ואמנם מדברי המשיבים לו נראה שעיקר הטעם להוראה זו - מפני שלא הסכימו לשנות מהנהוג שם כשאין הדברים ברורים בהחלט גמור⁴⁰. והיינו שהניחו שהיה מנהג קדום ידוע לנהוג בלוד יומיים, וכפי שכתב ב'לוח לארץ ישראל' שכך המנהג בלוד.

וברם יש להעיר שכבר נתבאר לעיל שאין לנו ידיעות על המנהג הקדום שמזמן הראשונים, ובמאות השנים האחרונות לא הייתה קהילה יהודית בלוד, מלבד זמן קצר סביב שנת תרנ"א, והישוב היהודי בלוד נתחדש רק עם גלי העלייה וההתיישבות שמשנת תש"ח והלאה. (ובעל הלוח כנראה מנה את לוד בין הערים שנהגו כך מפני שהיא מהערים העתיקות בארץ, והיה מנהג ידוע לקרוא בשני הימים בכל הערים העתיקות).

ולעני"ד שאחרי הראיות מהראשונים שהבאנו לעיל הרי יש מקום גדול להציע ששוב יש לנו לנהוג יום ט"ו לבדו, שאין אחר דברי הראשונים כלום. וביותר כיון שלא ידוע לנו על מנהג קדום לא כך. (ומצורף לזה שאם אכן יש שרידי חומות עתיקות מסביבות ימי יב"נ בלוד שלנו, הרי זה תוספת סמך להכריע כדברי קמאי ולא לחדש פקפוקים). והדבר צריך להכרעת החכמים.

ואמנם גם אם יכריעו שאחר כל זה א"א לנהוג ט"ו לבד, וכפי שהשיבו לו בשעתו, הרי נראה שיש בכל זה לסייע טובא להוראת הגר"נ אורטנר שהיה רב העיר לוד רבות בשנים, שיש להקפיד לקיים הכל גם בט"ו כולל על הניסים וקריאת התורה, ושיש להשתדל בכל עוז למצוא בן כרך שיוציא את הרבים בברכה בליל ט"ו וביומו, וכאשר הנהיג הלכה למעשה. ולגוף הנידון ראה בהערה⁴¹.

והנה יש להציע עוד אפשרות בהוראה זו, שייתכן לתפוס שהעיקר לדינא הוא יום ט"ו ויש לקרוא בו בברכה, ומ"מ יש לנהוג כל המצוות גם ביי"ד בתורת ספק וחשש, ואף לקרוא במגילה בלי ברכה, ומ"מ יחזרו ויקראו בט"ו בברכה. ומצאנו כעין זה במ"ב לגבי ספק בתנאי כרכים המוקפים חומה (שנחלקו הראשונים אם יש תנאי שיהיו בכרך עשרה בטלנים, והעיקר לדינא שאין צריך), וכתב המ"ב (תרפ"ח סק"ב) 'וביד אפרים מצדד דיש לחוש לשיטתם לקרות גם ביי"ד'. ע"כ. ובפשוטו הכוונה שיקראו ביי"ד בלי ברכה ויחזרו ויקראו בט"ו בברכה, ונתבאר בהרחבה לקמן בהוספה א'.

[מי שלא קרא ביי"ד הרי להרמב"ן ועוד ראשונים יכול הוא לקרוא בט"ו עם ברכה. ולפי"ז הרי גם אם נחוש שיום י"ד עיקר, ויימצא מי שלא ישמע ביי"ד, הרי עדיין אפשר לו לשיטתם לקיים עיקר החיוב ולקרוא המגילה בט"ו בברכה. והנה המ"ב פסק שאם לא קרא ביי"ד א"א לו לברך בט"ו, ויש לדון בזה ונתבאר בהוספה שם].

סמוך ונראה ללוד

ח) יש לדון במקומות שהם סמוך ונראה ללוד מה דינם. והנה בסמוך ונראה לספקות ידוע שהברכי יוסף (תרפ"ח אות ט') הכריע שלא לנהוג דיני ספק, שאין לך בו אלא חידושו, והביאו המ"ב בביאור הלכה (תרפ"ח לסעיף ב' ד"ה או שסמוכין).

לקרוא בתורה ביום השני ובעל התיקון יששכר הורה לו לקרוא. ותלמיד אחד שצידד שלא לקרוא הלך אח"כ וסיפר הדברים לפני החכם השלם גדול דורינו הרב הגדול מהר"ר יוסף קארו נר"ו, ואמר לו יפה עשה ומנהג טוב הוא לומר היום על הניסים בתפילה ולהעלות בו ספר תורה אלא שקהילותינו הספרדים יצ"ו לא נהגו להעלות, ואני כמו שמצאתי המנהגות מזמן רב נוהגין הנחתי אותם. ע"כ.

⁴⁰ ראה לעיל שהבאנו ההוראות השונות שקיבל, וראה שם שכאשר הביא נתונים מהחפירות וכו' לפני הגריש"א השיב לו 'כיון דכבר נהגו פורים בשני הימים יש להמשיך כך משום המנהג שנהגו'. ע"כ.

⁴¹ הנה לכאורה הצד לומר כן הוא, שאולי נחשוש שבכל זאת העיר זזה מעט, ושלא כדברי הכפ"פ ומשמעות הרמב"ם. וכבר ביארנו לעיל (לגבי דברי הגרש"ס) שלפי העניין רחוק לדון כן בלוד וחזקתה שהיא במקומה. ולעני"ד שאין הדברים כדאים לערער אחר דברי רבותינו הראשונים שהובאו לעיל, וגם מסברא דידן הרי נראה שאין טעם לפקפק בחזקת הדברים הברורה העולה מהידיעות שבידינו, (וכפי שהציג ר"י אליצור במאמרו הנזכר וכך מוסכם על כל המומחים בתחום). וכן נתבאר בדברינו שם שגם אם נחוש לזה הרי דנו רק שנתרחקה מעט והסכימו כולם שהיא עכ"פ בגדר סמוך ונראה לכרך, אלא שטען הגרש"ס שכרך שחרב ושם אין לו סמוך, ויש לדון לגופה של הוראה זו, והרחבנו בזה בהוספה ב' לקמן.

הברכ"י שם הביא משו"ת משאת משה או"ח סי' ג' שפסק כן, ברם המעיין שם בפנים יראה שההנחה הראשונה שלו הייתה שיש סמוך ונראה לספקות, ונתקשה ע"פ זה במנהג אלכסנדריה, ומש"כ שאין סמוך ונראה לספקות אינו דרך הכרעה גמורה אלא כתב טעם אחר וצירף דבר זה כסניף הנוסף, ויעו"ש, וצ"ת. ועוד העירו מהמנהג הקדום המובא בפאת השולחן לנהוג דיני ספק בצפת וביריה ועין זתים, והפאה"ש (שם) דן שהוא מפני דין סמוך ונראה לטבריה. ומבואר שנקט שיש סמוך ונראה לספקות. וכן החזו"א הכריע שיש סמוך ונראה גם לספקות.

ויל"ע בכגון לוד, שאף אם ננקוט שלמעשה אין בכוונתו להכריע לתת לה דיני ט"ו⁴², וגם אם נפסוק בעלמא שאין סמוך ונראה לספקות, ייתכן ומסתבר שבספק כזה שהוא נוטה לודאי והוא יותר בגדר יראת הוראה, הרי עכ"פ יש לנהוג כל דיניו גם בסמוך ונראה, ויש לנהוג בכל הסמוך והנראה דיני ערים המסופקות בכל חומר הדין. והדבר נוגע לעוד ערים, ועיין הערה⁴³.

סיכום הדברים

ט) בגמ' מבואר שלוד מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. ויל"ד אם לוד שלנו היא לוד הנזכרת בדברי חז"ל.

ומצאנו מפורש בכפתור ופרח שסבר שזו העיר והורה לנהוג דיני פורים דמוקפין בעיר לוד. וכן הבאנו מהרמב"ם שכתב לעניין הלכה (לגבי דין יו"ט שני) ומנה את לוד בין הערים שישבו

⁴² ובזה יש צירוף מדעת הגר"א והפמ"ג שגם בערים המוקפות יוצאים דיעבד בקריאה ב"ד, אבל בשאר מצוות היום אין לצירוף זה וכמשי"נ כל זה לעיל.

⁴³ צריך בירור בשכונת אחיסמך אם היא סמוך או נראה ללוד העתיקה. כפי ששמעתי הרי כיום עדיין אין חיבור גמור וצריכים אנו לדין סמוך ונראה (ואמר לי שכנראה אין סמוך ונראה בשנה זו – תש"פ, וצריך בירור), אבל ייתכן חיבור ע"י פגישת ריבועי העיר או ע"י כניסת קצה עיר בתוך קשת, והדברים צריכים בדקה לפי מצב הדברים בשטח. וכן שמעתי שבהמשך הבניה המתוכננת בשנים הקרובות תהיה השכונה ברצף אחד לפחות עד למקום שהוא בגדר סמוך ללוד העתיקה ותל לוד.

יש לציון בקצרה הנידון בערים הסמוכות.

א. סביון ויהוד הם לכאורה בדין 'נראה' ללוד העתיקה. [כן נראה מתנאי השטח וכך שמעתי ממי שראה בעיניו. והנה תנאי דמשתתף בענייניו לא הוזכר ברמב"ם ושו"ע, והמ"ב הביאו בשעה"צ ולא כתב הכרעה, ובפשוטו גם לדעת המ"ב מעיקר הדין אינו תנאי אלא דחוי להצטרף לשאר טענות ואכמ"ל. (וכן נהגו בירושלים החדשה בשנים תש"ט – תשכ"ז שהייתה העיר העתיקה בשלטון ירדני ולא היה שיתוף בענייני העיר ומ"מ נהגו את כל דיני הפורים בט"ו ולא חששו, ולכאורה הוא מהאי טעמא, וצ"ב). וכן אם כך שחרב מחיב, הרי ע"כ שלא צריך משתתף, ועיין היטב. ולעיקר עניין משתתף צ"ב באיזו דרגת השתתפות מיירי, וייתכן שדי בכך שיש מרכזי קניות ומשרדים ממשלתיים וכדו' בכרך המשרתים את תושבי הפרזים, וצ"ב בדין ובמציאות].

ב. שמעתי (מרבני ארגון 'עירבתם') שסביון יהוד קרית אונז ושכונת נוה אילן שבדרום גבעת שמואל הם עיר אחת בדיני ערים לתחומין (ומצד חיבור ריבועי יש לדון בעוד ערים בסביבתם). עיר זו מגיעה עד סמוך לאוני' בר אילן. בניני האוני' (ועוד בניני ציבור) הם במרחק הראוי לקובעם כהמשך העיר, ברם יש לדון אם הם נחשבים כבתי העיר כיון שרובם אינם מיועדים לאכילה ולינה אלא ללימודים, והחזו"א ס"ל שאינם מצטרפים ויל"ד בדבריו ואכמ"ל בזה. והנה אם ניתן דיני חומת העיר לחומה שסביב אוני' בר אילן הרי בפשוטו כל היקף החומה נחשב כחלק מהעיר כיון שיש בתוכה גם בנייני מגורים, ואם נכריע כן הרי בנייני האוני' והעיר גבעת שמואל וכל בתיה כולם מתחברים להיחשב עיר אחת.

בני ברק היא עיר אחת לתחומין עם חלקה הצפוני של גבעת שמואל עד האוני' וכן היא עיר אחת עם רמת גן ולפחות חלק מתל אביב ועוד. ולגבי החיבור לשכונת נוה אילן ולכל המחוז אליו הרי החיבור תלוי בדין בנייני האוני' וכנ"ל. שאם גבעת שמואל כולה היא עיר אחת לתחומין הרי גם בני ברק וכל המחוז אליו הם כולם חלק מעיר אחת גדולה שמתחילה מיהוד וסביון וכנ"ל.

ג. אם נתפוס שחיבור ע"י עירובין מצרף ערים להיחשב כעיר אחת למגילה (שנחלקו בזה חכמים בדורנו כידוע, ואכמ"ל), צ"ב איזה ערים נכללות בזה. והנה יש עירובין בדרגות שונות של כשרות והידור בכל הערים הסמוכות לערים הנזכרות, ובדרך כלל העירובין נפגשים זה בזה.

וכן אם נסמוך על חיבור שעל ידי פגישת ריבועי ערים (כהוראת הגרמ"ש קליין בשם הגר"ש וואזנר לגבי תחומין, ומטו לה בשם החזו"א אף שבספרו אינו מוכרע וכמדומה שכך היו מתלמידיו מורים, ויש חולקים וכך כתבו בשם הגר"ש אלישיב, ואכמ"ל), או על חיבור שע"י עיר הנכנסת לתוך קשת דאלים טפי, ואכמ"ל, הרי צריך בירור טובא בכל חלוקת הערים בגוש דן. ויל"ע איזה ערים יצטרפו להסמוך ונראה ללוד. ובכל הספקות הללו צריכים אנו הכרעה למעשה.

ד. והנה נקטינן לדינא שעיר גדולה שהקצה שלה הוא סמוך או נראה לכרך דינא הוא שכולה נידונית בדין סמוך ונראה ונהוגת פורים בט"ו, וממילא כל המחוז להיות לעיר אחת עם סביון ויהוד הרי הוא בדין סמוך ונראה ללוד.

[לגבי בני ברק ייתכן שהנידון מצד לוד הוא יותר חמור מהחיבור ליפו שחשש לו החזו"א, שהרי לוד היא וודאית או קרובה לודאי. ולמעשה כיום בני ברק מחוברת ליפו ע"י כניסה לקשת דחמירא מפגישת ריבועי ערים. ומש"כ בספר קרית אריאל שהם נפרדות ע"י איזור תעשייה, כבר נשתנתה המציאות בשטח וכיום יש שם דיורים. ובמק"א נתבאר עוד בדין יפו ואכמ"ל. וכן בני ברק נמנתה ביהושע בין ערי הנחלות, ובכתובת סנחריב נכתב שצר על יפו בני ברק ובית דגן, ונראה שבזמן סנחריב היו מוקפות חומה, וצ"ב אם הוא מוכרע].

ה. בכל אלו צ"ב גם מצד אונז שהיא עיר מוק"ח בימות יהושע, ומקובל לזהות אותה ב'כפר עאנה' שהוא כיום בתחומי הערים האלו (במזרח העיר אור יהודה), וייתכן שכך היו מזהים בזמן הגאונים, ונתבאר קצת במק"א ואכמ"ל.

בהן ישראל בזמן הכיבוש השני, והיינו שהיא לוד שמזמן בית שני ואשר עליה העידו חז"ל שהיא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. והרי זו הוראה בדין זה מרביתנו הראשונים. (ואין ספק שלוד של הרמב"ם והכפ"פ היא לוד שלנו, ואם בהא תליא הרי לכאורה אין מקום לנהוג דיני ספק).

וראה בפנים מה שביררנו בהרחבה בדעת הפאת השולחן, הדברי יוסף, הגר"ש סלנט ובעל ציץ הקודש שדנו בדין העיר לוד (ומוסכם על כולם שלוד שלנו היא לוד של חז"ל, והגר"ש חשש ע"פ הדברי יוסף שמא זה מעט ואינה במקומה המדויק אף שהיא סמוך ונראה, ודן שאין דיני סמוך ונראה בכה"ג, ועיין בפנים). ועלה בידינו שנראה לענ"ד שאין לפקפק בהוראה הנזכרת מכוח דבריהם, ויעויין שם הנימוקים לזה.

עוד ביארנו שמהידיעות שבידינו עולה שחזקת הדברים שלוד של ימינו היא לוד של חז"ל, ויש בזה טענות והוכחות רבות מגמ' ומסברא ומהממצאים שלפנינו וכאשר צויין בדברינו למה שביררו בזה, ונראה שאין לפקפק בזה בלי ראיה ברורה. וכמו כן הבאנו מידע שמצאו שרידי חומות עתיקות מאד בלוד, ויעויין בפנים. (והוספנו להוכיח מהדרכים העתיקות הנזכרות בחז"ל וכו' שמוכח מהם שלוד יושבת על מקומה הקדום עכ"פ בקירוב גדול, וכאשר נתבאר בהרחבה).

והנה הגר"ז מינצברג המנח"י הגריש"א ודעימייהו הורו לנהוג כיום שני ימים כדיני הספקות. ברם נראה שעיקר הטעם היה מכוח המנהג ושאין לשנותו. ואמנם בדברי הציץ הקודש והגר"ש סלנט מבואר שהקהילה היהודית התחדשה בזמנם ולא הזכירו כלום מצד המנהג, ונראה שלא היה ידוע להם על מנהג קדום. וכן ידוע מספרי קורות הדורות שלא הייתה קהילה יהודית קדומה באותם דורות, וראה בפנים.

גם אם נתפוס שלמעשה יש לנהוג כדיני הספקות (וכאשר הורו מאז לתושבי לוד), נתבאר בדברינו שעכ"פ יש לנהוג דיני ספקות בכל חומר הדין ובהזכרת על הניסים וקריאת התורה בשני הימים ועוד, וכפי שכבר הורה והנהיג למעשה הגר"נ אורטנר זצ"ל רבה של לוד. והנכון להביא בן כרך שיברך על קריאתה ביום ובלילה, וכפי שהנהיג בזה הגר"נ זצ"ל.

ועיין בפנים שנתבאר שיש מקום להציע להנהיג יומיים בכל מצוות היום כנ"ל, אך לקרוא ב"ד בלי ברכה ובט"ו עם ברכה לפי שהוא היום העיקרי. וכן הסעודה העיקרית במשתה יין וכדו' וריבוי של משלוחי מנות ומתנות לאביונים ינהגו בט"ו, ובי"ד יקיימו כל המצוות באופן שיי"ח מעיקר הדין וכעין שנוהגים בערי הספקות בט"ו. ובזה יצאנו מכל הספקות וקיימנו מצות היום בהידור הנכון. (והרוצה להחמיר יותר יביא פרוז שיברך ב"ד).

בפשוטו יש לנהוג כן גם בסמוך ונראה ללוד (אף אם נתפוס בעלמא שאין סמוך ונראה לספקות), ונמצא שדיון זה נוגע גם לעוד ערים, ועיין בפנים.

כפי שכבר הזכרנו בתחילת הדברים אין הדברים שבכאן אלא הצעת השמועה לפרטיה לתועלת הלומדים והמעיינים. וזו שאלה חמורה והוראה לציבור לדורות והיא מסורה לגדולי המורים המפורסמים, והם אשר יורונו דיעה ויבינונו שמועה לדעת מה יעשה ישראל.

הוספה א' – בדין פרוז שקורא בט"ו ובדין בן כרך שקרא בי"ד

פרזי שקורא בט"ו אם יוצא ואם מברך

ו) בב"י או"ח סי' תרפ"ח, 'כתב שבלי הלקט (סי' קצ"ה) בן עיר שהיה בא בספינה או בדרך ולא היה עמו מגילה נזדמנה לו בט"ו קורא אותה בט"ו וה"ר יעקב הביא ראייה לדבריו מדגרסינן בירושלמי כל החודש כשר למגילה ובלבד עד ט"ו ואם יש מי שמסתפק בדבר יקרא בלא ברכה'. ע"כ. ובשו"ע תרפ"ח סעיף ח' 'בן עיר שהיה בספינה או בדרך ולא היה בידו מגילה ואח"כ נזדמנה לו בט"ו קורא אותה בט"ו. ע"כ. ובמג"א ס"ק י"ב 'קורא אותה בט"ו – בלא ברכה (ב"י ש"ל). ע"כ. וכעין זה בפר"ח שם (ח') ונמשכו אחריהם הרבה אחרונים.

וברים כבר העירו שהלשון בב"י קצר אבל בשה"ל קמן כתב בשם אחיו ר' בנימין 'שקורא אותה בחמשה עשר ומברך לפניו ולאחריה' ור' יעקב מגורצבורק הביא ראייה מהירושלמי וכו' וסיים 'ואם יש שמסתפקים בדבר מ"מ יקרא בלא ברכה'. ע"כ. ולמדנו שהוראת ר' בנימין ור"י מגורצבורק הייתה לברך, והסיום ואם יש שמסתפקים בפשוטו הוא מדברי השה"ל עצמו ולומר שאף מי שמפקפק לא יימנע מלקרות. ולכאורה אינו כהוראה שלא לברך אלא כמעורר שגם מי שמסתפק לא יימנע מלקרוא. (והנה בב"י לא הביא שבשה"ל הקדים להדיא שאחיו והר"י מגורצבורק הורו לברך, וגם בסיום הלשון ואם יש מי שמסתפק בדבר יקרא בלא ברכה ולא כדקמן 'מ"מ יקרא בלא ברכה'. ונראה שאחרונים אלו הבינו שהשה"ל הביא הוראה לקרוא וסיים שכיון שיש מסתפקים לכן אין לברך. אבל בנוסח דקמן מבואר חדא שאחיו ודעימיה הורו לברך וסיים שאם יש מסתפק מ"מ יקרא בלי ברכה. ולכאורה זו משמעות שונה, ועיין היטב).

והנה בט"ז תרפ"ח סק"ט כתב שני"ל שהכוונה שיקרא בברכה דכן משמעות סתם קורא (והיינו שכשכוונת השו"ע שיקרא בלי ברכה פירש הדבר, ואם סתם שיקרא משמע שהוא בברכה), ובא"ר שם ס"ק י"ז 'ואני אומר דיברך, דשה"ל לא כתב אלא אם יש מי שמסתפק בדבר לא יברך, ר"ל שאם יהיה לו ראייה נגד זה אבל הוא עצמו פסק דמברך' (והעיר שהתניא שנמשך ברוב דבריו אחר השה"ל פסק בסתם שיברך⁴⁴). ושו"ר בעולת שבת שם ס"ק ה' שיקרא בברכה. ובפמ"ג (א"א י"ב) הביא דברי הא"ר וכתב 'ומכל מקום נראה דיקרא בלא ברכה דספק ברכות לקולא'.

ובמ"ב ס"ק כ"ג כתב 'ובלא ברכה דכבר עבר עיקר זמנה' ובשעה"צ אות ל"ו 'פר"ח ומטה יהודא ונה"ש ומג"א, דלא כהט"ז, וכן מצדד הפמ"ג למעשה. ע"כ. והנה הפר"ח כתב בסתם שקורא בלא ברכה, ולא פירש טעמו לזה. וייתכן שהוא ע"פ המג"א אי נמי ע"פ שיטתו שכן כרך אינו יוצא בי"ד ולהיפך. ובמטה יהודה טען שמשמעות הבבלי שאין קריאה אלא בזמנה ולכן לא יברך. ע"כ. וזו כדעת הפר"ח שם. וברים המ"ב עצמו נקט שכן כרך יוצא בי"ד וע"פ הגר"א, והיינו שאין כוונת הבבלי לשלול קריאה לבן עיר וכרך שלא בזמנם מפני הדחק, ולכאורה לפ"ז ליכא לטענה זו. וכן בנהר שלום העיר שמסיום השה"ל מבואר שלא לברך, וציטט כלשון שבב"י ויעויין לעיל מה שיש לדון בזה, וכן העיר שבגמ' משמע שזמנו של זה לא כזמנו של זה, וכבר נתבאר שלהגר"א ופסק המ"ב לכאורה ליכא לטענה זו.

והנה כדברי השה"ל כן הוא בספר העיטור (הל' מגילה) ובכל בו (סי' מ"ה). וסתיתם משמע שמברך. וכן הגר"א הביא דברי הירושלמי כמקור בלי להעיר, ומשמע שנקט להו לדינא וכשיטתו בבן כרך שקרא בי"ד. ולכאורה כוונת הגר"א שיקרא בברכה, ועיין.

לענין דינא, כלפי עיקר החיוב קרוב הדבר שיש לסמוך שיוצא בט"ו, והרי הנידון בדרבנן וספיקו להקל, ושפיר יש לו לסמוך על משמעות קמאי וכ"נ משמעות הגר"א שיוצא. ולענין ברכה, הנה מצד עיקר הדין לכאורה יש להורות לקרוא בברכה. וברים ייתכן לטעון שאחר כל הדברים עדיין לא יצאנו מידי ספק ברכות. וצ"ת לדינא. ועכ"פ קרוב שהמברך יש לו על מי לסמוך.

אם צריך עשרה. יש לדון להשיטות שקורא בט"ו ובברכה אם צריך עשרה כדין קריאה שלא בזמנה. והנה במ"ב תר"צ ס"ק ס"א (לגבי יום יום ט"ו שחל בשבת שדין המוקפין להקדים ולקרוא בע"ש) כתב 'בודאי צריך לקבץ עשרה לקריאתו ובוה עוד חמיר יותר דאי ליכא עשרה

⁴⁴ המשך: ולפ"ז נ"ל דשכל שכן בן כרך שיוצא בי"ד לשיירא שקורא בברכה, וכן משמע בתמים דעים סי' (ק"ה) [ק"פ], ומ"מ יש ליקח עשרה, שהרי כתב הר"ן [ג' ע"א] הביאו ב"י בס"י זה וסוף סימן תר"צ ד"ד הוי שלא בזמנה לבני כרכים. ופשוט דאחר ט"ו לא יקרא, ואם מבקש לקרות יקראנה כאדם הקורא בתורה בכתובים ולא יברך.

לא יברכו המוקפין עליה. ע"כ. ובשעה"צ אות נ"ט (על דין חל יום ט"ו בשבת) כתב 'כן מוכח בגמרא דזהו גם כן בכלל שלא בזמנה, אף דבזה הכל קורין בערב שבת, מכל מקום הואיל ודחוי הוא מזמנו המיוחד לו לא הוציאוהו חכמים משאר שלא בזמנו'. ע"כ. ובאות ס"א (על מש"כ שבאופן זה יקרא בלא ברכה) 'וטעם הקריאה בלא ברכה, דזה תליא בדעות הראשונים אם לדברי רב וכן לרב אסי דשלא בזמנה קורים בעשרה הוא לעכובא או לכתחלה למצוה, דלדברי הר"ף והרשב"א והרמב"ן מייירי רב ורב אסי לענין דיעבד וממילא שלא בזמנה עשרה הוא לעכובא, ואף דלענין זמנה נקטינן דרך לכתחלה צריך לחזור אחר עשרה, שם יש עוד סברא דצריך לפסוק כרב משום דר' יוחנן קאי כוותיה, מה שאין כן שלא בזמנה, ודעת רש"י ורז"ה דהם מייירי רק לענין לכתחלה ולכך יקראנה בלי ברכה. אחר כך מצאתי בפרי חדש שגם הוא פסק כדברינו דיקראנה בלי ברכה'. ע"כ.

ולדבריו מסתברא שכ"ש בבן י"ד שקורא בט"ו שיצטרך עשרה להני ראשונים, והכרעת המ"ב שיקרא בלי ברכה. ומ"מ כלפי חיוב קריאתו י"ל שגם לדעת המ"ב יצא שהרי הוא ספק דרבנן ולהקל.

ואמנם הרבה אחרונים פליגי וסברי שהקורא ב"ד ובט"ו אף שהוא שלא בזמן של עיקר חיובו יכול לברך אף ביחיד. והגר"ח זוננפלד זצ"ל רבה של ירושלים בשו"ת שלמת חיים סי' ק"ג צידד לברך, והביא מספר בני בנימין שהביא הלכה למעשה מחכמים קדמונים בירושלים שפסקו לברך גם ביחיד, וכתב שנהגו כדעה זו. (והעירו שכן כתב בדיני פורים המשולש שבשעה"ד שלא מצא עשרה יברך וכעת אינו תח"י, וכן ציינו לשו"ת קול אליהו ח"ב או"ח, כ"ח שהיה מרבני ירושלים שהורו כן וביאר היטב טעמו ונימוקו, ויל"ע שם).

בחזון איש או"ח נ"ה סק"ב דן בקריאת נשים בעשרה למוקפין בחל [ט"ו] בשבת וכתב 'יש הרבה צדדין להקל. א. דעת רש"י הראב"ד והרז"ה והרא"ש, שאין דין עשרה לעיכובא אפי' שלא בזמנו. ב. מדברי הר"מ פ"א ה"ז מבואר דשלא בזמנו הנאמר בגמ' אינו אלא חוץ מ"ד וט"ו, אבל בני חמיסר הקוראין בארביסר איכא פרסומא טובא כיון שהוא זמן קריאה לרוב העולם, [ואם זה ג"כ בכלל שלא בזמנו ובעי' י' לא יתכן לומר ההלכה בלשון אלו הקוראין קדם י"ד, דהרי לשון זה ממעט בני ט"ו הקוראין ב"ד, אלא ודאי האמת כן דאין בני ט"ו הקוראין ב"ד בכלל שלא בזמנו] ומש"כ במ"ב בשעה"צ אות נ"ט תמוה דבגמ' איתא י"ד שחל בשבת וקוראין ב"ג דזה חשיב שלא בזמנו. ג. באו"ז מסתפק בלאו בני חיובא אי הו' בכלל עשרה [והיינו קטנים] ומשמע דנשים ודאי הו' בכלל עשרה כיון דבני חיובא נינהו ואיכא פרסומא ניסא [ולשון הרמ"א בנשים כבר כתב המ"א דאינו מדוקדק] וכ"כ הרמב"ן דאפי' רובא כבר יצאו לית לן בה, דלאו משום זכותא דעשרה הוא אלא משום פרסומא ניסא, וא"כ אין מקום לקבוע בפרסומא ניסא תנאים ולמעוטי נשים. ד. למש"כ הרמ"א דיחיד שלא שמע א"צ עשרה כיון דכבר נתפרסם בקריאת עשרה בציבור, נראה דגם שלא בזמנו הדין כן, ונפל בבירא כל הנידון'. ע"כ.

והנה טענותיו שייכים גם ביחיד מלבד הטענה השלישית. ובפשוטו לדעת החזו"א גם היחיד יש לו לברך, ועיין. ואם אין עשרה שקראו גם הטענה הרביעית אינה שייכת. אבל לכאורה אם לרש"י ודעימיה אינו לעכב ולהרמב"ם עכ"פ ב"ד וט"ו שפיר דמי (ומדברי הרמב"ן והרשב"א שג"כ סברי שהוא לעיכובא אין גילוי לא כך), הרי יש מקום להקל בזה, ועיין.

ולענין דינא קרוב הדבר שיש לסמוך על דעת כל הני ראשונים ואחרונים שיש לקרוא ולברך ביחיד, וכהוראת רבני ירושלים והמנהג וכהוראת הגר"ח זוננפלד והחזו"א. (וגם כשאין עשרה שקראו קרוב יותר שאפשר לסמוך ולברך).

הנלמד לדין העיר לוד. בכל הנ"ל יש צירוף גדול בדין יום הפורים בלוד. שמלבד שנראים הדברים שהיא כרך גמור וכן הוא בקמאי וככל מה שנתבאר, הרי אף אם באמת דינה כעיר פרוזה יוצאים בה דיעבד חובת מגילה בט"ו, וגם המברך בעיר כזו ודאי יכול לצרף שמעיקר הדין יש מקום לברך בט"ו אף בעיר פרוזה ואף ביחיד אם לא קרא ב"ד, ועיין היטב. (ובפרט אם נאמר שיקראו בשני הימים אלא שאנו צריכים להורות איזה יום עיקר כדי שמי שנאנס או שקשה לו מאיזה טעם יידע מתי עיקר החיוב, ושפיר יש לצרף הנ"ל). – ואמנם צירוף זה הוא רק כלפי קריאת המגילה ואינו שייך בשאר מצוות היום.

בן כרך שקרא בי"ד אם מברך בט"ו

קרא בי"ד מחשש שזה זמנו ודעתו לחזור ולקרוא בט"ו. במ"ב תרפ"ח סק"ב כתב בשם היד אפרים בדין כרך שאין בו י' בטלנים שיש לחוש ולקרוא בי"ד (והחזו"א חלק בזה שא"צ לחוש לי"ד ואכ"מ). והנה נקטו המ"ב והגר"א מרגליות בעל יד אפרים שעיקר הדין שקוראים בט"ו, ומ"מ הורו לחשוש ולקרוא גם בי"ד. ומשמע שכוונתם שבי"ד יקרא בלי ברכה ובט"ו יברך. ולא נראה כלל לומר שהכוונה שיקרא בי"ד בברכה ובט"ו שהוא זמנו מעיקר הדין לא יקרא או שיקרא בלי ברכה.

ולכאורה קשיא הרי נקטו הרבה פוסקים שבן כרך שקרא בי"ד יצא. וכבר כתב הפמ"ג תרפ"ח מ"ז, ד' שלפי זה יבן כרך שקרא בי"ד אסור לברך בט"ו וקורא בלא ברכה כקורא בתורה. ויל"פ דעת היד אפרים ומ"ב דסתמא כוונתו לצאת כפי שיותר נכון מן הדין, וממילא אם האמת שחיובו הוא בט"ו וכפי שנקטינן לעיקר הדין הרי אינו יוצא אלא בקריאת ט"ו. וצ"ל שבסתמא זו יש די כדי להחשיבו כמכוון שלא לצאת להצד שהעיקר הוא ט"ו. (ויל"ע אם הוא תלוי בנידון הכללי של תנאי בכוונת המצוות, שהמ"ב סובר שאפשר להתנות בק"ש ויש אחרונים שפקפקו).

והנה עיקר דבר זה אינו מוסכם ויש ראשונים שסברי שבן כרך שקרא בי"ד לא יצא דיעבד, וכן פסק הפר"ח ועוד אחרונים שבן עיר בט"ו ובן כרך בי"ד לא יצא.

ברמב"ן כתב בערי הספקות שמעיקר הדבר אחרי שקרא בראשון 'הוה ליה בשני בספק של דבריהם וספיקא דרבנן לקולא'. ע"כ. והיינו שלכן הוא פטור מלקרוא בשני. ואילו יצא בי"ד בתורת ודאי אין מקום לכל זה. וכן המשיך שם שמעיקר הדין יש לפטור בשניהם 'אלא שאם תאמר כן נמצאת פוטרו בשניהם ומבטל ממנו בודאי מקרא מגילה, לפיכך קורא בראשון ופטור מן השני'. ודן אולי יש בזה גם הכרעת רוב לקרוא בי"ד יעו"ש. ודן עוד שלא יברך כלל משום ספד"ר אא"כ יש בזה הכרעה של רוב לקרוא בי"ד. ע"כ. ומכל הדברים מבואר שאין קריאת י"ד פוטרת בתורת ודאי. (ויל"ד עוד שאילו נאמר שבי"ד יוצא בכל אופן הרי זה עצמו טעם לחיובו בודאי בי"ד, ויל"ע עוד בזה). וכע"ז משמע ברשב"א וריטב"א ועוד ראשונים.

ויש להעיר שהגר"א הביא דברי הר"ן והמ"מ שבי"ד מברך דאזלינן בתר רובא בעלמא, וכתב שהכוונה כיון שבי"ד לעולם יוצא. ע"כ. ויל"ע שלכאורה אין זה במשמעות לשונם, וצ"ת ועיון.

ולעניין דינא המ"ב והחזו"א פסקו שבן כרך שקרא בי"ד יצא דיעבד, ומ"מ לגבי נידון דידן יש כאן צירוף מסויים משיטת הפוסקים שלא יצא.

בן כרך שקרא בי"ד ביחידות לדעת הגר"א. יש שדנו שמא בן כרך שקרא בי"ד שיצא להגר"א ודעימיה היינו דווקא כשקרא בעשרה, וכדין קראה שלא בזמנה שדעת חלק מהראשונים שאם קראה ביחיד לא יצא (ויעוין לעיל). ולפ"ז אפשר לקרוא בי"ד ביחיד ולחזור ולקרוא בט"ו בברכה, שנמצא שאם זמנה בי"ד הרי יוצא ביחיד ואילו זמנה בט"ו הרי לא יצא בקריאת י"ד שהיא קריאה ביחיד שלא בזמנה. (ומספרים שכך נהג הגר"א מבריסק בירושלים בשנים שהעיר העתיקה הייתה בשלטון ירדני ולא היו שם יהודים. שבתחילה שמע בי"ד במקום שקראו בעשרה, ושוב טען לפניו בנו הגר"א שעדיף לקרוא ביחיד כדי שלא להפסיד את הקריאה בט"ו שהיא יותר עיקר, והסכים עימו הגר"א בזה. ע"כ מה שראיתי מספרים, וצ"ב אם הדברים מדויקים).

ואמנם הגר"א כתב בפשיטות שבערי הספקות יוצא בי"ד ולכן עיקר חיובם בי"ד, ואם צריך עשרה הרי בערי הספקות חייבים בי"ד לקרוא בעשרה דווקא, ולא שמענו מעולם דין כזה ולא נהגו כן. ולא נהיר כלל לומר שהגר"א מחייב כן, אבל המחזור שפשוט לו להגר"א שגם ביחיד יוצא בי"ד. (אלא שעדיין י"ל שכל זה בערי הספקות ולא בבן כרך יחיד שקרא בי"ד, ויתבאר להלן).

ועדיין צ"ב בטעם הדין, שסוף סוף זוהי קריאה שלא בזמנה. והנה להחזו"א י"ל שעיקר הדין שבי"ד וט"ו אינו לעכב וכמו שנתבאר לעיל בדין פרוז שקורא בט"ו, ויעו"ש הנידון בדעת החזו"א. ועדיין קשיא לדעת המ"ב שהרי נקט המ"ב שגם בחל ט"ו בשבת בני הכרכים צריכים עשרה לעכב ואע"ג שתקנת חכמים היא שיקראו בני כרכים בי"ד, ואיך נאמר שסתם יחיד בן כרך הקורא בי"ד יצא. ולכאורה ע"כ שלהמ"ב אכן יצא רק להראשונים שדין קריאה בעשרה אינו לעכב (שזו דעת רש"י והראב"ד והר"ז והרא"ש כמשי"נ לעיל שם), ואם חייב לקרוא בי"ד מפני איזה אונס אכן אין לו לברך. ודין ערים המסופקות לכאורה על כרחו

לומר שכיון שבעיקר הדבר תיקנו חכמים שבי"ד יצא, הרי ממילא אנו דנים שמכלל עיקר התקנה היא שיקראו הספקות בי"ד, וכיון שזה דינם תמיד שוב יש פרסומי ניסא גם ביחיד וא"צ עשרה.

ואם כנים הדברים הרי עלה בידינו. להגר"א בן כרך שקרא בי"ד יצא, ולשיטתו בערי הספקות עיקר החיוב בי"ד מהאי טעמא, ונראה דעתו שא"צ עשרה וכ"מ במ"ב וחזו"א. יחיד בן כרך שקרא בי"ד להמ"ב דינו תלוי במחלוקת הראשונים, ודיעבד יצא מספק אבל אין לו לברך (היינו אף אם הוא אנוס מלקרוא בט"ו שבזה יש להורות לו לקרוא בי"ד). והחזו"א כתב כמה צירופים להקל בדין עשרה נשים בכרך בט"ו שחל בשבת, ולא כתב להדיא מה דין היחיד, ויעויין לעיל שקרוב יותר להקל בזה וצ"ב.

קריאה בי"ד אחר פלג המנחה. יעויין חשוקי חמד בדף יט, ויל"ד שיעשו כן ביום י"ד, וייצאו ממ"נ. ברם עיקר הקריאה ביה"ש היא קולא עצומה ובודאי אינו שווה בנוק המלך ואין מקום להקל היכן שלא נהגו כן. וגם מהצד המעשי א"א להורות כך לציבור, אלא שגם ליחיד וכשאפשר נראה שאינה דרך.

קרא בעיר בי"ד ובט"ו הוא נמצא בכרך. יש שטענו עוד שכן כרך שקרא בי"ד ובט"ו הוא נמצא בכרך המוקף, חייב לקרוא שוב בט"ו, וכדין בן כפר בזמן שהתירו חכמים לבני הכפרים להקדים ליי"א ואילך, שאמרו בגמ' מגילה י"ט א' 'בן כפר שהלך לעיר בין כך ובין כך קורא עמהן (וביארנו בגמ' שרבנן הקילו על הכפרים כדי שיספקו מים ומזון לאחיהם שבכרכין. וכל זה כשהוא בכפר 'אבל כי איתיה בעיר כבני עיר בעי למקרי'). ע"כ. ויעויין רש"י ותוס' ורשב"א וריטב"א שם בביאור הדברים והעולה שגם אם קרא ביום הכניסה אם בליל י"ד הוא נמצא בעיר נתחייב לקרוא שוב, וכ"ה בפסקי רי"ד ופסקי ריא"ז פ"א ה"א אות ז'. (ויל"ד אם פרט זה מוסכם בראשונים שתלוי בלילה ולא בעלות השחר). ובתוס' הרא"ש הביא שר"י פירש דמירי כשביום הכניסה הוא בעיר וכע"ז במאירי ושם קרא ביום הכניסה במקומו אינו חוזר ומתחייב, אבל לכאורה י"ל שעיקר הדין כרוב הראשונים. ומעתה יש לדון שכך הדין גם בבן ט"ו שקרא בי"ד⁴⁵.

ואמנם גם בזה קרוב לומר שכל זה בכפרים שהקילו עליהם קולא מיוחדת מפני שמספיקים מים ומזון, ובזה אמרו בגמ' שהגבילו חז"ל הקולא למי שאינו נמצא בעיר בליל י"ד. אבל בן כרך שקרא בי"ד להשיטות דיצא אינו מטעם קולא אלא שגם זה נחשב כקרא בזמנו, ואין לנו מקור שחייבו אותו לחזור ולקרא בט"ו. (ויעויין בחידושי ר' מאיר שמחה כאן שלכאור' חילק כך, ויל"ע שם היטב).

⁴⁵ בחשוקי חמד מהגר"י זילברשטיין (מגילה יט) ציין שבקובץ תשובות (מחמיו הגר"ש אלישיב, ג, קח) כתב שחוזר ומתחייב, וכעת לא ראיתי הדברים במקורם ויל"ע שם.

הוספה ב' - בדין כרך שחרב

בעזית"ש ניסן ע"ט

(א) יעויין רמב"ן רשב"א ריטב"א ריש מגילה בביאור הירושלמי בכרך שחרב ונעשה של גויים. ויש לסכם הדברים.

הרמב"ן גרס בו אין קורין בחוצה לארץ קורין. ופירש שהכוונה שכיון שבחול"ל קורין אף ששנים רבות לא היו שם ישראל וכו', ע"כ שחרב או שנעשה של גויים אינו מפקיע דינו. והנה הרמב"ן עצמו סבר שכרך צריך שיהיו בו י' בטלנים ואם אין בו עשרה בטלנים קוראים בו ביי"ד, ופירש לשיטתו שהנידון לכשיחזור ויתיישב. ולדידן שנקטינן שכרך א"צ י' בטלנים הרי מסתבר שהנידון גם בחורבנו. ואף שיש מקום לדון בזה כן נראה עיקר. (ויעויין חזו"א קנ"ד סק"ג שכתב שלולי שסבר הרמב"ן דבעינן י' בטלנים הרי ודאי דוחק הוא להעמיד דמייירי דווקא בחזר ונתיישב, ועיין היטב).

(ב) **ברשב"א** מגילה ב,ב העיר שעיקר הגירסא בירושלמי היא אית חמי חוצה לו קורין בו אין קורין, וכתב 'ונ"ל פירושו חוצה לו קורין מחמת הכרך כריב"ל דאמר כל הסמוך והנראה עמו נדון ככרך, והלכך כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרות בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך, אף עכשו שנחרב הכרך הסמוך לו והנראה עמו שלא נחרבו ולא נשתנו במילתייהו קיימי וקורין בט"ו כדינן הראשון, ומשו"ה קא מתמה חוצה לו שלא נתחייבו אלא מחמת סמיכות הכרך קורין בט"ו ובו שהוא היה עיקר אין קורין. ע"כ. ונמצא מסקנת הדין להרשב"א שהסמו"נ ממשיכים לקרוא בט"ו וממילא גם הוא עצמו קורא בט"ו. והנה מבואר בדבריו שגם בזמן חורבנו קוראים בט"ו הא והסמו"נ שלו.

(ג) ויש להעיר שברמב"ן מבואר שחרב ונעשה של גויים הכוונה שחרב או שנעשה של גויים, (וכ"ה בר"ן אלא שנראה שפירש שחרב מעשרה בטלנים). וברשב"א העתיק לשון הירושלמי חרב ונעשה ולא הוסיף או, ברם נראה שגם בלי להוסיף הרי עיקר הפירוש הוא שחרב או שנעשה (ובשלמא חרבו חומותיו ייתכן לקראו חרב אבל נעשה של גויים הרי הכל קיים, ובודאי שסתימת הדברים מתפרשת שהם ב' ציורים וכפי שפירש הרמב"ן). כ"ש שהרשב"א שם עוסק בדברי הרמב"ן ובודאי לא בא לחלוק עליו בנקודה זו, ועיין. ולכאוי פשטות הרמב"ן דמייירי בחרב ממש, וגם להר"ן יש לומר שהדין שווה בחרב ממש. (ואולי כתב כן בגלל שלשיטת הרמב"ן עצמו כל הנידון מצד שאין עשרה בטלנים ואף שלשון חרב יכול להתפרש כמשמעו, ויל"ע).

(ד) **בריטב"א** ב,א כתב שבעיקר נוסחי גרסינן בו אין קורין בחוצה לו קורין, ופירש 'כלומר דדינן קודם שחרב היה [ש]קורין בו וחוצה לו [בט"ו] מדריב"ל דאמר כרך וכל הסמוך לו וכו', ועכשיו שחרב תוכו וחוצה לו קיים, כיון דחוצה לו קורין [כבתחילה] שהרי נתחייב ולא נשתנה אף תוכו קורין כבתחילה שלא יהא הטפל חמור מן העיקר, והיינו דמתמה וכי תעלה על דעת שחוצה לו עיקר חיובו היה מחמת הכרך קורין בט"ו ובו אין קורין. ע"כ. ברם סיים שגירסת הרמב"ן מדוייקת יותר ויעו"ש. ולנידון דידן הנה לגירסת הספרים שהביא ופירש הרי הדין כהרשב"א וקרוב שאף אם עיקר הגירסא לא כך הרי הדין קיים מסברא. (ובאמת שלגירסת הריטב"א הרי לכאוי פשטות לשון הירושלמי הוא להיפך, שמתמה אם בו אין קורין כיון שהוא חרב בפועל איך יקראו חוצה לו. וקרוב הדבר שמיאן הריטב"א בפירוש זה מפני שמסברא ניחא טפי כפירוש זה, ויל"ע).

(ה) **בביאור הגר"א** תרפ"ח סעיף א' הביא הירושלמי כגירסא שהביא הריטב"א וכפירושו לגירסא זו. וסיים 'ואפשר לפרש הירושלמי דהוא לשון פשיטות בו אין קורין אבל בחוצה לו קורין מדלא נקט להיפך בחוצה לו קודם'. ע"כ. וכבר פירש בחזו"א קנ"ד ס"ק ג' שכוונת הגר"א להשיטה שמכב שיהיו עשרה בטלנים, שבזה עסק קודם לכן, והעמיד הירושלמי ברוב גויים, והיינו שיל"פ באופן שבין המיעוט ישראלים יש עשרה בטלנים, והוסיף אפשרות נוספת לפרש הירושלמי שבו אין קורין והיינו מפני

שאין בו עשרה בטלנים וחוצה לו קורין. - לעיקר הפירוש שבניחותא קאמר יש להעיר מטענת הברכ"י שכתב שבכל מקום שיש בירושלמי לשון איתא חמי הוא בתמיה, וצ"ע.

[וגם אם נפרש שאמרה הגר"א לעצם דברי הירושלמי, וכפי שטען לסייע פירוש זה מדלא נקט להיפך, הרי יל"פ כוונת הירושלמי שבאו לומר שאף שבו אין קוראים מפני שאין שם יהודי שקורא מ"מ חוצה לו נשאר בדינו. (ולא באו לומר שגם אם ייקלע אדם לשם בשעה שהוא של גויים או שחרב יקרא ב"ד עד שיחזרו ישראל לגור בו וישוב דינו לקרוא בט"ו). ואף שיל"ד שהלשון נוטה קצת דדינא קאמר, אבל מסברא הדבר נראה רחוק. וכי בסמוך ונראה יש דין שיהיה שם ישראל הגר בקבע ולולי זה יקראו ב"ד, ואיך ייתכן שהכרך עצמו יהיה בו כזה תנאי. וכל טעם הדין שהסמו"נ נשאר בדינו כתבו הראשונים שהוא מפני שכבר קבעוהו בדין זה והשאירוהו בדינו, ואיך נאמר שבכרך בטל דינו].

ועכ"פ לכל הדרכים סבר הגר"א שכרך שחרב ונעשה של גויים הסמו"נ שלו קוראים בט"ו, וכב"כ לעיל שנראה שמתפרש כמשמעו שחרב לגמרי או שנעשה של גויים, וכמו שמבואר בלשון הרמב"ן והר"ן.

(ו) בשו"ת משאת משה ח"ב סי' ג' דן במנהג אלכסנדריה החדשה שהיא סמו"נ לאלכסנדריה הישנה ומ"ט אין קורין בט"ו כערי הספקות. ואולם נראין הדברים דיש להם על מה שיסמכו. ודן בגמ' דחזקיה שמקשים למה טבריה לא קראו בט"ו מדין סמוך לחמת, ואחר המו"מ כתב שיש לומר דלא היה דין סמו"נ לחמת, דאימור דבזמן חזקיה לא מייטבא ולא איתדר לעדת ישראל משגלו ישראל ואיבדור איבדור... דכולא מילתא משום יקרא דכרך מטו בה אשר סביבותיה נתנו בתוכה ובהיבטל הסיבה בטל המסובב, וק"ל. ע"כ.

ואחר דיון זה הסיק 'ובכן לפי דרכנו למדנו סמך לנא אמון (-אלכסנדריה) על שום מה לא באה לכלל ספק להיות נידונית חוצה לה כתוכה, דאיברא תוכה ודאי היא בכלל הספק להיותה קדומה וקורין ב"ד וט"ו, מיהו חוצה לה הך דיתובי יתבינ בגווה אין נותנין לה דין העיר גופא אע"ג דסמיכא טובא כיון דמתא גופא אין רבים מבני ישראל בוקעין בה ולא דיירין בגווה, וכיון דעיקר מתא אינה בדין י"ד וט"ו למאי דאין ישראל דרין בה תו לא מיגרר אבתרה חוצה לה, דכעיר חדשה דמיא ודינה ב"ד גרידא כרובא דעלמא וברור'. ע"כ. (ושוב דן שי"ל שאין סמו"נ לספקות יעו"ש).

ומבואר בדבריו שכל דבריו הם לגבי הסמוך שלה ובזה דן שאין דין סמו"נ כיון שאין בה יהודים שקוראים בפועל בט"ו, אבל לגבי תוכה נקט שלמרות שהעיר חרבה לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם מ"מ אם ייכנס לה אדם הוא קורא בט"ו. והנה לא הביא כלל הירושלמי והראשונים ונראה שלא היו לפניו באותה שעה. ויעויין להלן שכבר כתב בברכ"י שהדין מבואר בירושלמי.

[לגוף הנידון שם באלכסנדריה יש להעיר שהרי ייתכן שהייתה מסורה בידם שהעיר הקדומה לא הייתה מוקפת חומה, ומנא לן שבעיר הקדומה נהגו דיני ספק, ולכאורה מהמנהג המסור מדורות נלמד שבעיר הישנה ג"כ קראו רק ב"ד, ויל"ע. עוד יש להעיר שכפי המקובל העיר אלכסנדריה הקדומה נוסדה ע"י אלכסנדר מוקדון ואינה מימות יהושע בן נון. ולכאורה יש ליישב המנהג שפיר שקראו רק ב"ד מהאי טעמא. ברם העירוני שכבר דנו בזה, ובתרגום ובמדרשים נראה שהיא עיר קדומה, וראה הערה⁴⁶].

⁴⁶ היהודים היו רגילים לקרוא לאלכסנדריה נא אמון שהיא עיר המוזכרת בנביאים. וראה באברבנאל נחום פ"ג פ"ח 'המתרגם תרגם נוא אמון אלכסנדריא רבתא, ותמהתי ממנו ומרש"י שנמשך בזה אחריו לפי שאלכסנדריא של מצרים אלכסנדרוס מוקדון יסדה ובנאה בכמו תשעים שנה אחרי מות נבוכדנצר'. ע"כ. ובאלישיך שם כתב שקבלת רז"ל והמתרגם שלא כהאברבנאל, וייתכן שכוונתו שבמדרשים כבר כתבו כן יעויין בראשית רבה ריש פרק א'. ושמעתי לפרש דעת האברבנאל שי"ל שס"ל שיש בתרגומים ובמדרשים הוספות ועריכות מזמן הגאונים, ואיני בקי בזה, וצ"ב. (ובמדרש תהלים (שחר טוב) ט אות ח' 'קוסטנטינוס בנה קוסטנטינא... אלכסנדרוס בנה אלכסנדריא', ולכאורה הוא כדברי האברבנאל ברם משאר הערים שהוזכרו שם יש לומר שיש בקטע זה הוספות, וצ"ב). ובאלישיך שם נראה שאלכסנדר חידש את העיר הקדומה וקראה על שמו. ומעתה אולי ייתכן שנא אמון הקדומה הייתה סמוכה לאלכסנדריה והעיר החדשה נקראת על שמה אך לא היה בגדרי סמוך ונראה, וצ"ב עוד בזה. - והנה אם אלכסנדריה היא נוא אמון הרי יש לדון שמשמעות הכתובים בספר נחום שם שהייתה לה חומת ים ולא חומה ממש, ויל"ע בכל זה.

ז) **הברכי יוסף** תרפ"ח אות ח' נסתפק בדין כרך שנעקרו ממנו ישראל מה דין הסמו"נ שלו, ושבמשאת משה נראה שהסמו"נ קוראים ביי"ד. והביא הירושלמי ופירש הכוונה לומר שאם בו אין קורין כיון שנעשה של גויים תמוה לומר שהסמו"נ יקראו בט"ו. והביא שלגירסת הרמב"ן בו אין קורין בחוצה לארץ קורין הרי הירושלמי איירי בעניין אחר, ולא עוד אלא שמשמע שגם כשיש בו גויים הנכנס לשם קורא בט"ו, ולפי זה מוכרע קצת דהסמו"נ ג"כ יקראו בט"ו לפי שאין לחלק. ושוב הביא שהר"ן הביא דברי הרמב"ן שיש תנאי בכרך שיהיו עשרה בטלנים, ונתקשה שהרי לגירסה זו מבואר בירושלמי שאף בהיותו של גויים קוראים בט"ו, ושיער שהרמב"ן חזר בו מגירסתו וגרס חוצה לו קורין ופירש הטעם מפני שאין בו עשרה בטלנים. (ומש"כ הר"ן על זה שאין פירושו ברור יל"פ שאין ראיה שצריך עשרה בטלנים וייתכן שהריעותא מפני שאין שם ישראל). והעיר על המשאת משה שלא הביא הירושלמי. עכתי"ד הברכ"י בעניין זה. ולכאורה מסקנתו לדינא בספיקו שיש לצדד שבין בנעשה של גויים ובין בחרב לגמרי הן בו והן בסמו"נ שלו קוראים ביי"ד. ועדיין צ"ת קצת.

ואשר יש להעיר. א', המשאת משה פשוט לו שבו קוראים בט"ו ודן רק שהסמו"נ אינם נטפלים בכה"ג. (וקצת צ"ב למה לא כתב הברכ"י שבדבר הזה הוא נוטה מסברת המשאת משה). ב', בפירוש הירושלמי מבואר ברשב"א שלא כדבריו אלא שהוא והסמו"נ קוראים בט"ו. ג', במה שנתקשה בדברי הרמב"ן, הנה זכינו כיום לדברי הרמב"ן ומפורש בדבריו (ב' א') 'פי' הכרך שחרב או שנעשה של גויים זמן אחד וניטלו ממנו י' בטלנים לכשיחזרו שם ישראל [מהו] שיקראו בט"ו. ע"כ. והיינו שהספק לכשיחזרו לו ישראל ויהיו בו עשרה בטלנים, ולא קשיא. ד', מש"כ שמשמע שהנכנס קורא בט"ו כל זה למה שהבין כוונת הרמב"ן על זמן זה שהוא של גויים, וכבר הבאנו שברמב"ן מפורש שהוא דן לכשיחזרו ישראל. ואמנם הרשב"א פירש הירושלמי על זמן שהוא של גויים, ובדבריו אכן המשמעות כמש"כ הברכ"י, וגם מה שצייד הברכ"י שא"כ גם הסמו"נ יקראו בט"ו הוא מפורש ברשב"א. ה', מש"כ על דברי הר"ן בדין כרך שאין בו עשרה בטלנים שהרמב"ן הביא ראיה מירושלמי אע"פ שהגירסה מתחלפת ואין פירושו ברור, הנה בדברי הרמב"ן (שם) מפורש שהנידון אינו בירושלמי זה אלא ירושלמי אחר הוא שהביא הרמב"ן באותו דין, והרמב"ן עצמו הביא שיש בו גירסאות מתחלפות יעויין שם.

ח) **בביאור הלכה** סי' תרפ"ח כתב 'כפר הסמוך' לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה הכרך שם יקראו ביי"ד [דבר משה] כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו. אם בכרך קראו ביי"ד וט"ו מספק הכפרים הנראים וסמוכים קוראין ביי"ד [בר"י]. ע"כ מהביאווה"ל. ויש להעיר, שבכרך ששם כתב דין הסמו"נ שקוראים ביי"ד, ולא כתב מה דין הנכנס לשם. ובדין כרך של עכו"ם כתב דין הנכנס שקורא בט"ו ולא כתב מה דין הסמו"נ. (גם צ"ב למה לגבי דין כרך ששם ציין לדבר משה ובדין כרך של עכו"ם ציין לברכ"י. - מש"כ דבר משה לכאורה צ"ל משאת משה).

ומסדר דבריו נראה יותר שבא לחלק בדין בין כרך ששם לכרך של גויים, ויעויין להלן שבחזו"א אכן נראה שהבין הכוונה לחלק בין ששם לבין שנעשה של עכו"ם. וברם הן בברכ"י והן במשאת משה שבשם הביא הדינים לא חילקו בזה. ואולי אה"נ שאין חילוק ופתח בדין הסמו"נ לכרך ששם שזהו הציור של המשאת משה והביא דינו, ושוב כתב דין הנכנס שבזה כתב הברכ"י שיקרא בט"ו וממשמעות דבריו נראה שהוא חולק בזה על המשאת משה (אף שבאמת המשאת משה מודה בדין תוכה וכנ"ל). ולכן הביא דין זה בשם הברכ"י. ואף שהברכ"י שם כתב שלפ"ז יש לצדד שגם הסמו"נ יקראו בט"ו, אולי נקט הביאווה"ל שהעיקר כהכרעת משאת משה כיון שהברכ"י לא כתב במוחלט לחלוק. והא פשיטא שהביאווה"ל מביא כאן דברי הדבר משה וברכ"י ולא נכנס כאן לחילוקים חדשים. ועדיין קצת צ"ב בכוונת הביאווה"ל, וגם לדברינו לכאוי' היה לו לפרש יותר. (במה שייחס דינא בתראה דסמו"נ לספקות להברכ"י אף שהוא ג"כ בשם משאת משה י"ל שבזה לא ראה צורך לציין למקור הראשון כיון שלא נחלקו, וגם שהברכ"י שהוא אחרון מפורסם יותר הרחיב לקבוע בה מסמרות.

ומסתבר שלא היה להמ"ב הספר משאת משה שנדפס לפני שנת ת"ק בקושטא ולא היה מצוי במקומו, וראה דבריו רק בברכ"י, והא קמן שאף שינה שמו).

ולגוף הדברים כבר נתבאר שהמשאת משה השווה דין כרך ששם לכרך של עכו"ם ובשניהם סבר שהנכנס בתוכו קורא בט"ו וחוצה לו אין דין סמו"נ, והברכ"י כתב לצדד שדין הסמו"נ שווה לדין תוכה וכן מבואר ברשב"א ובדברי הגר"א.

ט) בספר **ציץ הקודש** בשם הגר"ש סלנט הביא שהטורי אבן פירש טעם סמוך ונראה מפני שאנשי הערים מצויים זה בזה ואם יעשו פורים בימים אחרים יהיו הדינים כחוכא, וטען הגרש"ס שא"כ בכרך שחרב אינו שייך. ע"כ. וכבר הערנו במקומו שברשב"א מבואר שאף שטעם תקנ"ח אינו שייך כשחרב הכרך, מ"מ העמידו חכמים דין סמוך ונראה גם בכה"ג. (ובעיקר הטעם מבואר שם באופן אחר מהטו"א ונתי במקומו).

י) **בחזו"א** קנ"ד סק"ג דן שכרך שנחרב קורא בט"ו ושבוה ניחא שלא העמידו בגמ' באופן זה יעו"ש, וכן נקט כדבר פשוט שאין לחלק בין הכרך עצמו להסמו"נ שלו. והביא דברי הביאור"ל שהביא בשם דבר משה דכרך ששם הסמוך לו קורא בט"ו. וכתב החזו"א דמשמע שדעתו דכרך ששם פקע ממנו דין מוקף, והיינו שהבין שכוונת הדברים לחלק בין נעשה של גויים לנחרב לגמרי, ולומר שנחרב לגמרי מאבד כל דיני כרך ואף הנכנס לו קורא בי"ד וסיים החזו"א על זה אבל אין הדבר מוכרע. ע"כ. ויל"ע איך מסקנת החזו"א למעשה.

ועכ"פ במקורי הדברים חזינן שלא זו הייתה כוונת בעל הדברים בעל משאת משה אלא דן מסברא לחלק בין הכרך עצמו שחרב לבין הסמו"נ שלו, ובזה הלא מבואר מהרשב"א לא כך, וכן נקט הגר"א. (ויעוין לעיל שגם הברכ"י צידד מסברא שאין לחלק בין הכרך להסמו"נ שלו). וכבר הבאנו בתחילת הדברים שברמב"ן ור"ן כשהביאו הירושלמי כתבו שחרב או שנעשה של גויים ושכן נראה עיקר בפירוש הירושלמי.

יא) **ולענין דינא** נראה שכרך שנעשה של גויים הנכנס לתוכו והסמו"נ לו קוראים בט"ו, וכדברי הרשב"א והגר"א ע"פ הירושלמי. וגם בחרב לגמרי (לדין שא"צ עשרה בטלנים) נראה שבין בתוכו בין בסמוך ונראה שלו קוראים בט"ו, שבמשאת משה וברכ"י נראה שלא חילקו ביניהם, וקרוב שכן העיקר בפירוש הירושלמי, וכמש"נ.

כרך שאין בו עשרה בטלנים

יב) מגילה ג,ב 'ואריב"ל כרך שאין בו עשרה בטלנים נידון ככפר. מאי קמ"ל תנינא איזו היא עיר גדולה כל שיש בה עשרה בטלנים פחות מכאן ה"ז כפר, כרך איצטריך ליה אע"ג דמיקלעי ליה מעלמא. ע"כ. ונחלקו בה הראשונים וכדלהלן.

שיטת תוס' והרא"ש שכרך המוק"ח מימות יב"נ אין בו כלל דין עשרה בטלנים, ואף כשאין בו בטלנים דינו ככל הכרכים. דברי ריב"ל מתפרשים לכרך שאינו מוק"ח מימות יב"נ. שיטת הרמב"ן שכרך שאין בו י' בטלנים דינו כעיר גדולה וקוראים ביום הכניסה או בי"ד. ובזמן הזה שאין דין יום הכניסה הרי הם קוראים בי"ד. שיטת הרשב"א ריטב"א וכן צידד הר"ן שכשם שבעיר אמרו שאם יש בה י' בטלנים קוראים בי"ד ואם לאו ביום הכניסה, כך בכרך אם יש י' בטלנים קוראים בט"ו ואם לאו קוראים ביום הכניסה. ובזמן הזה שאין דין יום הכניסה הרי הם קוראים בט"ו.

הרמב"ם כתב פ"א ה"ח 'ועיר שאין בה עשרה בטלנים קבועין בבית הכנסת לצרכי הצבור הרי היא ככפר ומקדימין וקוראין ביום הכניסה', וכתב במ"מ שם שמשמע שבכרך אינו כן וכדעת התוס' וסיים 'ומ"מ שיטה אחרת יש בזה דאפילו בכרך המוקף מימות יהושע בעינן עשרה בטלנים ואם לאו ה"ז כעיר וזה דעת הרמב"ן והרשב"א ז"ל. ע"כ. ודבריו צ"ב שהשווה שיטת הרמב"ן לשיטת הרשב"א, ולמעשה הרי הרשב"ר סבר שכרך שאין בו י' בטלנים דינו בט"ו אלא שיש לו קולי יום הכניסה וכנ"ל. ואולי נדחוק שכוונת המ"מ לומר שיש שנחלקו על הרמב"ם וסברו שדין זה נאמר גם בכרך ולא נכנס לפרט דיוק

השיטות, ומש"כ ה"ז כעיר עיקרו לומר שדינו כעיר שהקילו בה קולי יום הכניסה, ולעולם לא נתכוון לייחס להרשב"א שבזה"ז יקרא ב"ד, וצ"ת ועיון. ומיהו אם הנידון על 'קולי יום הכניסה קצת צ"ב מה ההכרעה מסתימת הרמב"ם לא כך, והרי י"ל שכתב בסתימה כעין סתימת הגמ', ולעולם סמך שסברא פשוטה היא שבלי בטלנים מקדימים ליום הכניסה ולא חילקו בזה בגמ' בין כרך לעיר משום שסברא פשוטה היא שבדבר הזה אין לחלק בין כרך לעיר. וצ"ת.

ולענין דינא בזה"ז יש לנו לתפוס כתוס' והרא"ש והרשב"א ריטב"א ר"ן שכרך שאין בו בטלנים קורא ב"ו.

ביד אפרים ס"י תרפ"ח הביא דברי הב"י שבר"ן נראה כתוס' והעיר שאין הכרח לזה בר"ן. ויעו"ש לשונו, ולכאורה כוונתו שיל"פ כוונת הר"ן שהדין נוטה כתוס' אבל אינו מוכרע ולכן יש להחמיר לקרוא גם ב"ד. ויל"ע לפ"ז מה הדין אצלנו, והנה גם אם הר"ן רק מצדד הרי הרשב"א והריטב"א קבעו בה מסמרות. ובדעת הר"ן גופיה קשה לקבוע כי דרכו להביא דעות שונות בלי לכתוב הכרעה מפורשת ונראה שא"א ללמוד מזה שלא הייתה לו הכרעה, ועיין היטב. ואחרי שבשו"ע אכן פסק כרוב הראשונים ה"ז הכרעה גמורה. וכל זה ניתן להאמר גם בדעת הי"א, ומיהו י"ל שסתימת לשונו משמע שלמעשה סבר כדיעה זו שיש לחמיר לקרוא ב"ד. המ"ב הבין בדעת הי"א שיש להחמיר, ואסף כמה ראשונים דסברי הכי, וכבר תמה החזו"א שכמעט כל הראשונים סברו כהשו"ע וצ"ת ועיון.

ולדינא נראה שיש לתפוס במוחלט שכרך שאין בו עשרה בטלנים קוראים ב"ו וכהוראת השו"ע, ושא"צ להחמיר בזה.

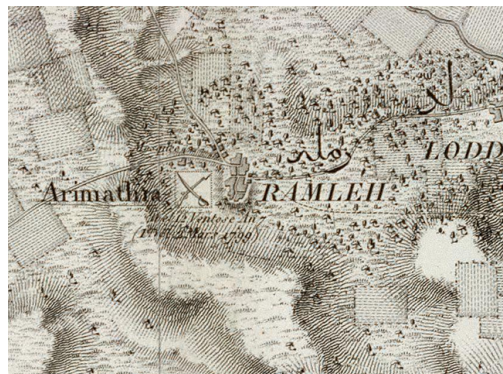
נספח: מתוך מפת הדרכים הרומיות בארץ ישראל

(י. רול, קדמוניות ט', עמ' 39)

דיוספוליס הוא שמה הרומי של לוד

ניקופוליס – אמאוס, אלבתרופוליס – בית גוברין, אנטיפטריס – סמוך לראש העין
חלק מהדרכים הרומיות מוזכר בדברי חז"ל וכמבואר במאמר
(קו שלם מסמן 'כביש קייס')

רמלה ולוד במקום ז'קוטן משנת תקנ"ט (סמל הרובה והחרב מציין קרב של נפוליון באזור).